ARBAʿĪN

Ḥadīse Saqalain

Duraru al-ʿIqdayn

Fī

Bayani Ḥadī<u>th</u>i al-<u>Th</u>aqalayn

Shayḳh al-Islām
al-Duktūr Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Roman Urdū Ṭrānsliṭăreṭar
Dīwān Mŏḥsin Shāh

بسم الله الرحمن الرحيم

مولاي صل وسلم دائما أبدا

على حبيبك خير الخلق كلهم

محمد سيد الكونين والثقلين

والفريقين من عرب ومن عجم

اللهم صل على سيدنا ومولانا محمد وعلى آله وصحبه وبارك وسلم

Pesh Lafẓ

Allāh Ta‘ālá ne Rasūle Mukarram, Nabīye Muḥtashim, Raḥmate ‘Ālam ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko Sayyidu al-Mursalīn aur Ḳhayru al-Bashar banā kar mab‘ūs̲ farmāyā hai. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī be‘s̲at ke ba‘d silsila’e Nubūwat ḳhatm ho gayā hai, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke ba‘d ko’ī Nabī nahīṅ ā’egā keh jis kī ittebā‘ kī jā’e. Lekin Ummat ko Qiyāmat tak ke liye Dīn Islām par isteqāmat ke sāth kār-band rakhne ke liye kisī niṣābe ḥayāt aur namūna’e kāmil kī bhī ẓ̤arūrat thī.

Isī ẓ̤arūrat kī takmīl ke liye Allāhu tabārak wa-Ta‘ālá ne Qur’ān Majīd kī ṣūrat meṅ Ummate Muḥammadīyah ko mukammal ẓ̤ābiṭa’e ḥayāt ‘aṭā farmā diyā aur use har qism kī taḥrīf se bhī maḥfūẓ qarār de kar tā-Qiyāmat is kī ittebā‘ lāzim qarār de dī hai. Is ke sāth Ḥuẓ̤ūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī Sunnat ko lāzim qarār diyā keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā uswa’e ḥasanah har

Ummatī ke liye qābile taqlīd hai. Is par mustazād Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ba-rāhe rāst zere tarbīyat răhne wālī hastiyāṅ Ahle Baite Aṭhār ʻalayhimu al-salām aur Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu ʻanhum kī maḥabbat-o ittebāʿ ko lāzim qarār de diyā keh yeh woh qābile taqlīd hastiyāṅ haiṅ jin kī ittebāʿ dunyā wa āḳhirat meṅ kām-yābī wa kām-rānī kā zarīʻah banegī.

Ahle Baite Aṭhār kī maḥabbat-o ittebāʿ to nuṣūṣe sharʻīyah se sābit hai. Ummu al-Kitāb Qur'āne Majīd ne Ahle Baite Aṭhār kī mawaddat ko Ajre Risālat qarār de kar īmān kā lāzimī juwz qarār diyā hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-Ālihī wa-sallam ke mutaʻddid farāmīn is par shāhid haiṅ. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne in muqaddas nufūs se maḥabbat ko Allāh Taʻālá aur us ke Rasūl se maḥabbat ṭhăhrāyā hai aur un se buġhẓ ko Allāh aur Us ke Rasūl se buġhẓ ke mutarādif qarār diyā hai.

Inhī farāmīne mubārakah meṅ se ek Ḥadīse Thaqalayn hai. Thiqal kā luġhawī maʻná waznī aur ziyādah qadr-o qīmat wālī chīz ke haiṅ. Thaqalayn yaʻnī

do intehā’ī qīmatī chīzeṅ: Qur’ān Majīd aur Ahle Baite Aṭhār ‘alayhimu al-salām. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Qur’ān Majīd aur Ahle Baite Aṭhār ‘alayhimu al-salām kī ahammīyat ko ujāgar karte huwe farmāyā hai keh maiṅ tum meṅ do ‘aẓīm chīz çhoṛe jā rahā hūṅ: Qur’āne Majīd aur mere Ahle Bait. Jab tak tum in kī maḥabbat aur ittebā‘ ko maẕbūṭī se thāme rakhoge kabhī gum-rāh nahīṅ hoṅge. Goyā dunyā wa Āḳhirat meṅ kām-yābī aur hidāyat kā <u>z</u>arī‘ah in <u>Th</u>aqalayn ko qarār diyā hai. Phir in <u>Th</u>aqalayn ko lāzim-o malzūm qarār dete huwe un kī rifāqat ko Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar ya‘nī Roze Qiyāmat tak qā’im-o dā’im farmāyā hai. Goyā jo un ke sāth tamassuk iḳhtiyār taregā woh un ke ṭufail Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar tak rasā’ī bhī pā legā ya‘nī Uḳhrawī fauz-o falāḥ usī kā muqaddar ṭhăhregī jo is dunyā meṅ Qur’ān Majīd aur Ahle Baite Aṭhār ‘alayhimu al-salām kā dāman maẕbūṭī se thām rakhegā.

Al-ġharaẕ! Is Ḥadī<u>s</u>-mubārak meṅ Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Ummat kī us ẕarūrat ko kamā ḥaqquhū pūrā farmā diyā hai keh jo us kī iṣlāḥ aur ittebā‘ kā <u>z</u>arī‘ah bane, ya‘nī Qur’ān

Majīd aur Ahle Baite Aṭhār ‘alayhimu al-salām kī maḥabbat-o ittebā‘ hī dunyā wa Āḳhirat meṅ kām-yābī kā zīnah hai.

Shayḳh al-Islām Ḍŏkṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī kī zere naẓar tālif meṅ us īmān-afroz Ḥadīs̱e mubārak ko iktālīṣ (41) muḳhtalif ṭuruq se bayān kiyā gayā hai. Goyā yeh iktālīs (41) besh qadr jawāhir se ārāstah nūr ke hālah par mabnī rūḥānī aur nūrānī mālā hai. **Kitāb ke āḳhir meṅ nafse maẓ̤mūn kī waẓ̤āḥat se muta‘alliq ba‘ẓ̤ ẓ̤arūrī tanbīhāt bhī kī ga’ī haiṅ.** Ummīd hai yeh kāwish Ahle Naẓar ke qulūb meṅ Ahle Baite Aṭhār ‘alayhimu al-salām se ulfat, maḥabbat aur mawaddat kā muḥarrik banegī.

Markaze ‘Ilm-o Tăḥqīq

Farīde Millat raḥmatu Allāhi ‘alayh

Risarch Insṭuṭyūṭ (FMRi)

21 Ramaḍān 1438 H

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

1. **Ḥaẓrat Zayd bin Arqam raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai,** woh bayān karte haiṅ: ek din Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Makkah mukarramah aur Madīnah munawwarah ke dar-miyān is tālab par jise Ḳhumm kăhte haiṅ hameṅ ḳhuṭbah dene ke liye khaṛe huwe. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Allāh Ta‘ālá kī ḥamd-o s̱anā’ kī aur wa‘ẓ-o naṣīḥat farmā’, phir farmāyā: Ae Logo! Maiṅ to bas (Allāh kī ṭaraf se bhejā gayā) ek insān hūṅ. ‘An-qarīb mere Rab kā paiġhām lāne wālā firishta’e (ajal) mere pās ā’egā aur maiṅ use (apne Rab ke pās jāne ke liye) labbaik kahūṅgā. Maiṅ tum meṅ do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe ja rahā hūṅ, un meṅ se păhlī Allāh Ta‘ālá kī Kitāb hai jis meṅ hidāyat aur nur hai. Allāh Ta‘ālá kī Kitāb par ‘amal karo aur use maẓbūṭī se thām lo. Āga’e ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Kitābullāh (kī ta‘līmāt par ‘amal karne ke liye) ubhārā aur tarġhīb dī. Phir farmāyā: aur (dūsrī) mere Ahle Bait haiṅ. Maiṅ tumheṅ apne Ahle Bait ke muta‘alliq Allāh kī yād dilātā hūṅ, Maiṅ tumheṅ apne Ahle Bait ke

mutaʻalliq Allāh kī yād dilātā hūṅ, Maiṅ tumheṅ apne Ahle Bait ke mutaʻalliq Allāh kī yād dilātā hūṅ.

Ḥaẓrat Zayad raḍiya Allāhu ʻanhu se pūçhā gayā: Ae Zayd! Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-Ālihī wa-sallam ke Ahle Bait kaun haiṅ? Kyā Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī Azwāj Ahle Bait meṅ se nahīṅ haiṅ? Unhoṅ ne farmāyā: Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī Azwāj bhī Ahle Bait se haiṅ, lekin Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke Ahle Bait woh (ʻaẓīm hastiyāṅ) haiṅ jin par Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke baʻd ṣadaqah ḥarām kar diyā gayā. Un se kahā gayā: woh kaun haiṅ? Ḥaẓrat Zayd raḍiya Allāhu ʻanhu ne jawāb diyā: woh Āle ʻAlī, Āle ʻAqīl, Āle Jaʻfar aur Āle ʻAbbās raḍiya Allāhu ʻanhum haiṅ. Un se kahā gayā: (kyā) in sab par ṣadaqah ḥarām hai? Unhoṅ ne jawāb diyā: jī hāṅ.

Imām Muslim ne ek aur sanad se apnī Ṣaḥīḥ meṅ riwāyat naql kī hai, jis ke alfāẓ haiṅ:

Ham ne Ḥaẓrat Zayad bin Arqam raḍiya Allāhu ʻanhu se pūçhā: Ḥuẓūr ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī

wa-sallam ke Ahle Bait meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī Azwāj shāmil haiṅ? Jawāb diyā: nahīṅ, Allāh kī qasam! Ek ‘aurat mard ke sāth ek zamānah tak răhtī hai phir woh us ko ṭalāq de detā hai to woh apne bāp aur apnī qaum kī ṭaraf wāpas chalī jātī hai. Ahle Bait se murād Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke wālide girāmī aur aulād aur bāp ke rishtah-dār haiṅ jin par Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke ba‘d ṣadaqah ḥarām kiyā gayā.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Lālakā’ī ne riwāyat kiyā hai.

2. **Imām Aḥmad, Tirmidhī, Nasā’ī, Ibn Abī Shaybah aur Ḥākim ne Ḥaẓrat Zayad bin Arqam raḍiya Allāhu ‘anhu se marfū‘an riwāyat kiyā hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: maiṅ tum meṅ aisī do chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ keh agar mere ba‘d tum ne unheṅ maẓbūṭī se thāme rakhā to hargiz gum-rāh nah hoṅge. Un meṅ se har ek dusre afẓal hai. Ek Allāh Ta‘ālá kī Kitab jo āsmān se zamīn tak baṅdhī hū’ī rassī (kī mānand) hai aur dūsrī merī ‘Itrat ya‘nī mere Ahle Bait. Yeh donoṅ kabhī bhī ek dūsre se

hargiz judā nah honġe ḥattá keh donoṅ mere pās Hauẕe (Kawthar) par ikaṭṭhe ā’eṅge. Lehāẕā dekho tum un donoṅ meṅ mere kaise jā-nishīn bante ho!

Is Ḥadīs̱ ko in alfāẓ se Imām Aḥmad ne apnī Musnad meṅ Ḥaẕrat Abū Sa‘īd al-Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat kiyā hai, jab-keh Imām Tirmidhī ne apnī Sunan meṅ Ḥaẕrat Abū Sa‘īd al-Ḳhudrī aur Ḥaẕrat Zayd bin Arqam raḍiya Allāhu ‘anhumā se riwāyat kiyā hai.

3. Isī mafhūm kī ḥāmil Ḥadīs̱ Imām Aḥmad ne ‘al-Musnad’ meṅ, Abū Ya‘lá ne ‘al-Musnad’ meṅ aur Ṭabarānī ne ‘al-Mu‘jamu al-awsaṭ’ aur ‘al-Mu‘jamu al-ṣaġhīr’ meṅ Ḥaẕrat Abū Sa‘īd al-Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat kī hai aur us ke alfāẓ haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: mujhe yaqīn hai keh ‘an-qarīb mujhe bulā liyā jā’egā aur maiṅ bulāwe par labbaik kăh dūṅga. Be-shak maiṅ tum meṅ do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ: ek Allāh Ta‘ālá kī Kitāb aur dūsrī merī ‘Itrat hai. Allāh Ta‘ālá kī Kitāb zamīn se āsmān tak baṅdhī hū’ī rassī (kī ṭarḥ) hai (ya‘nī Allāh Ta‘ālá kī aḥkāmat us ke bandoṅ tak pahŏṅchāne kā ẕarī‘ah hai) aur merī ‘Itrat mere Ahle Bait

haiṅ. Laṭīf-o Ḳhabīr Rab ne mujhe batāyā hai keh yeh hargiz judā nah hoṅge yahāṅ tak keh donoṅ mere pās Ḥauẓ par ā’eṅge. Mere ba‘d tum un donoṅ se sulūk karne meṅ mujhe nigāh meṅ rakhnā (merā leḥāẓ karnā).

4. **Imām Ṭabarānī ne apnī kitāb ‘al-Mu‘jamu al-awsaṭ’ aur Abū Ya‘lá ne apnī ‘Musnad’ meṅ** riwāyat kiyā hai aur in donoṅ ke ‘ilāwah bhī A’imma’e Ḥadīs̱ ne is Ḥadīs̱ kī taḳhrīj kī hai aur is kī sanad meṅ ko’ī ḥaraj nahīṅ.

5. **Imām Ḥākim ne apnī ‘al-Mustadrak’ meṅ tīn ṭuruq se is Ḥadīs̱ ko riwāyat kiyā hai** aur har ṭarīq kī riwāyat ke muta‘alliq kahā hai keh yeh Ḥadīs̱ Shayḳhayn kī sharṭ ke muṭābiq ṣaḥīḥ hai.

Păhle ṭarīq se riwāyat ke alfāẓ yeh haiṅ: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam jab Ḥajjatu al-Wadā‘ se lauṭe aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ġhadīre Ḳhumm ke maqām par maujūd daraḳhtoṅ (ke nīche se ṣafā’ī) kar ke wahāṅ qiyām farmāyā. Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam khaṛe huwe aur farmāyā: mujhe (Ḳhāliqe ḥaqīqī se milne kā) bulāwā ā gayā hai aur main ne is

bulāwe ko qubūl kar liyā hai. Be-shak maiṅ tum meṅ do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ, donoṅ meṅ se har ek dūsrī se baṛī hai. Ek Allāh Ta‘ālá kī Kitāb hai aur dūsrī merī ‘Itrat mere Ahle Bait haiṅ. Mere ba‘d tum un donoṅ se sulūk karne meṅ mujhe nigāh meṅ rakhnā (mere alfāẓ karnā). Be-shak yeh donoṅ hargiz judā nah hoṅge yahāṅ tak keh donoṅ mere pās Ḥuaẓe (Kawthar) par ā’eṅge. Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: be-shak Allāh Ta‘ālá merā Mawlá hai aur maiṅ har Momin kā Mawlá hūṅ.

Dūsre ṭarīq se riwāyat ke alfāẓ yeh haiṅ: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Makkah aur Madīnah ke dar-miyān pāṅçh baṛe sāyah-dār daraḳhtoṅ ke pās qiyām farmāyā, to Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ne un daraḳhtoṅ ke nīche se jhāṛo ke sāth ṣafā’ī kar dī. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne (wahāṅ kuçh der) ārām farmāyā. Phir Namāz adā farmā kar Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ḳhuṭbah dene ke liye khaṛe huwe aur Allāh Ta‘ālá kī ḥamd-o sanā’ kī aur wa‘ẓ-o naṣīḥat kī. Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-

sallam ne manshā’e Ilāhī ke muṭābiq jo Allāh ne chāhā guftugū farmā’ī aur farmāyā:

Ae logo! Maiṅ tumhāre andar do chīzeṅ c̣hoṛe jā rahā hūṅ agar tum in donoṅ kī pairawī karoge to hargiz gum-rāh nahīṅ hoṅge. Woh donoṅ chīzeṅ Kitābullāh aur mere ‘Itrat mere Ahle Bait haiṅ.

Tīsre ṭarīq se riwāyat ke alfāẓ yeh haiṅ: be-shak maiṅ tum meṅ do ‘aẓīm chīzeṅ c̣hoṛe jā rahā hūṅ. Ek Allāh Ta‘ālá kī Kitāb hai aur dūsrī mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Be-shak yeh donoṅ hargiz judā nah hoṅge yahāṅ tak keh donoṅ mere pās ikaṭṭhe Ḥauẓ par ā’eṅge.

6. Imām Ṭabarānī ne is Ḥadīs̲ kī taḳhrīj kī hai aur is ke ba‘d in alfāẓ kā iẓāfah kiyā hai: be-shak yeh donoṅ chīzeṅ kabhī judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh yeh mere pās Ḥauẓe (Kawthar) par ā’eṅge. Maiṅ ne un donoṅ ke liye apne Rab se yehī māṅgā hai. Tum un donoṅ se āge nah baṛhnā warnah halāk ho jā’oge aur nah hī un se pīc̣he răhnā keh halāk ho jā’o aur nah tum un ko sikhā’o kyūṅ-keh woh tum se ziyādah jānte hain.

7. Ḥafiẓ Jamāl al-Dīn Muḥammad bin Yūsuf Zarandī Madanī ne apnī kitāb 'Naẓmu durari al-simṭayn' meṅ yeh Ḥadīs Ḥaẓrat Zayd raḍiya Allāhu 'anhu se ba-ġhair isnād ke riwāyat kī hai.

Is ke alfāẓ yeh haiṅ: Ḥaẓrat Zayad bin Arqam raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam Ḥajjatu al-Wadāʻ ke din logoṅ kī ṭaraf mutawajjeh huwe aur farmāyā: be-shak maiṅ Ḥauẓe Kawthar par tamām sahāra hūṅ aur be-shak tum mere 'an-qarīb tum (sab) mujh se Ḥauẓe Kawthar par miloge aur maiṅ tum se apnī donoṅ 'aẓīm chīzoṅ se muta'alliq sawāl karūṅgā keh tum ne mere ba'd in ke sāth kaisā sulūk kiyā?

Muhājirīn meṅ se ek shaḳhṣ ne khaṛe ho kar 'arẓ kiyā: (Yā Rasūl Allāh!) Thaqalān (ya'nī do 'aẓīm chīzoṅ) se kyā murād hai?

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: un donoṅ meṅ baṛī Allāh Ta'ālá kī Kitāb hai woh ek aisī rassī hai jis kā ek sirā Allāh Ta'ālá ke hāth meṅ hai aur dusrā sira tumhāre hāth meṅ

hai. Pas tum is ko thāme rakhnā, aur (Allāh Taʻālá kī Kitāb ke baʻd) merī ʻItrat (Ahle Bait) hai. Jis ne mere (batā’e ga’e) qiblah ṭaraf (apnā) ruḳh kiyā aur mere aur daʻwat ko qubūl kiyā to use chāhiye keh woh mere Ahle Bait ke mutaʻalliq bhalā’ī kī waṣīyat kare.

8. **Ḥāfiẓ Jamāl al-Dīn Muḥammad bin Yūsuf Zarandī Mazīd kăhte haiṅ:** ʻAbd Allāh bin Zayd apne wālide girāmī (Ḥaẕrat Zayd raḍiya Allāhu ʻanhu) se riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: jo shaḳhṣ yeh chāhtā hai keh us ke muqarrarah waqt ko (mazīd) tāḳhīr dī jā’e (yaʻnī ʻumr baṛhā dī jā’e), aur jo zindagī Allāh Taʻālá ne use ʻaṭā kī hai us se nafʻa ḥāṣil kare, to use chāhiye keh merī Ahle Bait ke sāth ḥusne sulūk kare. Jo un ke sāth ḥusne sulūk nahīṅ karegā us kī ʻumr be-barakat hogī aur woh Qiyāmat ke Din mujh se is ḥāl meṅ mulāqāt karegā keh us kā chehrah siyāh hogā.

9. **Imām Ibn Muẓaffar, Ibn Abī al-Dunyā aur Ḳhaṭīb Baġhdādī ne Ḥaẕrat Abū Saʻīd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ʻanhu se aisī Ḥadī̲s kī taḳhrīj kī hai** jo Kitābullāh ke sāth Sunnate Muṭahharah ko lāzimī thāmne kī tarġhīb

detī hai. Aur us se murād woh Aḥādī<u>s</u> haiṅ jin meṅ ṣirf Kitābullāh (aur Sunnāte Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) par iktifā’ karna bayān huwā hai.

Us Ḥadī<u>s</u> ke alfāẓ yeh haiṅ: ek roz Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apnī maraẓe wiṣāl meṅ hamāre pās tashrīf lā’e jab-keh ham fajr kī Namāz paṛh rahe the aur Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: be-shak maiṅ tumhāre dar-miyān do ‘aẓīm chīzeṅ Kitābullāh aur apnī Sunnat çhoṛe jā rahā hūṅ. Qur’ān Majīd se (kisī mas’ale) kī waẓāḥat ke liye merī Sunnat (kā sahārā) lo aur (is kī ta‘līmāt par ‘amal-pairā nah ho kar) is par ẓulm nah karo. Is liye keh jab tak tum in donoṅ ko pakṛe rakhoge to nah tumhārī āṅkheṅ andhī hoṅgī aur nah tumhāre qadam ḍagmagā’eṅge aur nah tumhāre hāth kam paṛeṅge.

Phir Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: maiṅ tumheṅ in do beh-tarīn shaḳhṣīyāt muta‘alliq waṣīyat kartā hūṅ aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥaẓrat ‘Alī aur Ḥaẓrat ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā kī ṭaraf ishārah

farmāyā. Jo ko’ī bhī in donoṅ kī ṭaraf (āne wālī muṣībat) ko rokegā aur merī ẕāt kī ḳhāṭir in donoṅ kī ḥifāẓat karegā to Allāh Ta‘ālá use aisā nūr ‘aṭā farmā’egā jis ke sāth woh Qiyāmat ke Din mere sāth mulāqāt karegā.

10. ‘Allāmah ‘Alī bin ‘Abd Allāh Samhūdī apnī kitāb ‘Jawāhiru al-‘iqdayn fī Faḍā’ili al-Sharafayn’ meṅ Muḥammad bin ‘Abd al-Raḥmān bin Ḳhallād jo Ḥaẓrat Jābir bin ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhumā ke guroh meṅ se the, se ek Ḥadīs̱ jo Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā apne maraẕe wiṣāl meṅ Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu aur Ḥaẓrat Faḍl bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā kā hāth pakaṛne ke muta‘alliq hai, kī taḳhrīj kī hai.

Woh kăhte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu aur Ḥaẓrat Faḍl bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā kā sahārā lete huwe apne ghar tashrīf lā’e aur masjid meṅ ā kar minbar par jalwah-afroz huwe, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam par ‘amāmah thā. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Allāh Ta‘ālá kī ḥamd-o s̱anā’ bayān kī aur phir Āp ṣallá Allāhu

‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae logo! Woh kaun sī chīz hai jis ke sabab tum apne Nabī kī wafāt kā inkār karte ho? Kyā tumheṅ kisī kī wafāt ne (maut kī) ḳhabar nahīṅ dī aur tumhārī jāneṅ mrne se be-ḳhabar haiṅ? Yā mujh se pǎhle ko’ī (Rasūl) jin logoṅ kī ṭaraf bhejā gayā thā woh hameshah ke liye zindah rahā, to phir maiṅ bhī tum meṅ hameshah zindah rakhā jā’ūṅgā? Āgāh raho keh maiṅ yaqīnan apne Rab se mulāqāt karne wālā hūṅ. Aur maiṅ tumhāre dar-miyān woh (‘aẓīm chīzeṅ) ch̥oṛe jā rahā hūṅ jin ko agar tum maẕbūṭī se thām loge to hargiz gum-rāh nahīṅ hoṅge. Woh Allāh Ta‘ālá kī Kitāb hai jise tum ṣubḥ-o shām paṛhte ho. Usī meṅ woh tamām aḥkām haiṅ jin ko tum adā karte ho aur jin ko tum ch̥oṛte ho. Nah hī (mukammal ṭaur par) dunyā ke jāl meṅ phaṅs jā’o aur nah ek dūsre ke sāth ḥasad karo aur nah hī ek dūsre ke sāth buġhẕ rakho. Aur Allāh Ta‘ālá ke aise bande ban jā’o jaisā keh us ne tumheṅ ḥukm diyā hai.

Āgāh ho jā’o! Phir maiṅ tumheṅ apnī ‘Itrat ya‘nī Ahle Baite Aṭhār ke muta‘alliq waṣīyat kartā hūṅ, phir maiṅ tumheṅ is qabīlah ke liye jo Anṣār se hai, (ke sāth bhalā’ī karne kī) waṣīyat kartā hūṅ. Is mauẕū‘ par bīs se

ziyādah Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum se Aḥādīs̱ marwī haiṅ.

11. Ḥaẓrat Jābir bin ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ: maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko daurāne Ḥaj ‘Arafah ke din dekhā keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam apnī ūṅṭnī Qaṣwā’ par sawār ho kar ḳhiṭāb farmā rahe haiṅ. Maiṅ ne Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Ae logo! Maiṅ tumhāre dar-miyān aisī (‘aẓīm) chīzeṅ ç̣hoṛe jā rahā hūṅ keh agar tum unheṅ thāme rakhoge to hargiz gum-rāh nah hoge. (Un meṅ se ek) Allāh Ta‘ālá kī Kitāb hai aur (dūsrī chīz) merī ‘Itrat aur Ahle Bait haiṅ.

Ise Imām Tirmid̲h̲ī ne riwāyat kiyā aur farmāyā: yeh Ḥadīs̱ ḥasan ġharīb hai.

> **Ibn ‘Uqdah ne isī Ḥadīs̱ ko ‘Kitābu al-Wilāyah’ meṅ ẕikr kiyā hai aur us ke alfāẓ haiṅ:** Rawī bayān karte haiṅ keh ham Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke ḥam-rāh Ḥajjatu al-Wadā‘ meṅ the. Jab Āp ṣallá Allāhu

‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Juḥfah ke maqām kī ṭaraf lauṭe aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā guzar chand daraḳhtoṅ ke pās se huwā. Un daraḳhtoṅ ke nīche se ṣafā’ī kar dī ga’ī, phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne logoṅ se ḳhiṭāb karte huwe farmāyā:

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: Ae logo! Maiṅ yeh dekh rahā hūṅ keh ‘an-qarīb mujhe bulā liyā jā’egā aur maiṅ us par labbaik kăh dūṅgā aur be-shak mujh se (tablīġhe Dīn aur farā’iẕe Risālat ke bāre meṅ) pūçhā gayā aur be-shak maiṅ (apne umūr kā) <u>z</u>immah-dār aur tum (apne umūr ke) <u>z</u>immah-dār ho, aur tum (merī <u>z</u>immah-dārī ke muta‘alliq) kyā kăhte ho? Unhoṅ ne ‘arẕ kiyā: ham gawāhī dete haiṅ keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne (ham tak Dīn) pahŏṅchā diyā hai aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne (ḳhair kī) naṣīhat farmā dī hai aur apnā ḥaq adā kar diyā hai.

Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: tumhārā (Ḥauẓe Kawthar) par pesh-raw hūṅ aur (‘an-qarīb) tum Ḥauẓ Kawthar par mere sāth miloge aur maiṅ tumhāre dar-miyān do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ.

12. **Ḥaẓrat Ḥudhayfah bin Asīd al-Ġhifārī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai** keh jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Ḥajjatu al-Wadā‘ kar ke nikle to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam apne Ṣaḥābah raḍiya Allāhu ‘anhum ko wādiye Baṭḥā’ ke qarīb daraḳhtoṅ ke nīche baiṭhne se man‘a farmā diyā. Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne un daraḳhtoṅ kī ṭaraf (chand afrād ko) bhejā aur un ke nīche se kāṭne wa-ġhairah ṣāf kar diye ga’e phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne daraḳhtoṅ kī ṭaraf ruḳh kiyā aur un ke nīche Namāz adā farma’ī.

Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam khaṛe huwe aur farmāyā: Ae logo! Be-shak Laṭīf-o Ḳhabīr Rab Ta‘ālá ne mujhe ḳhabar dī hai keh kisī bhī Nabī ko us se sābiqah Nabī kī ‘umr se niṣf ‘umr dī jātī hai

aur be-shak qarīb hai keh maiṅ bulāyā jā'ūṅ aur maiṅ use bulāwe ko qubūl bhī kar lūṅ. Be-shak mujh se (Islām kī tablīġh ke mutaʻalliq) pūçhā jā'egā aur (ʻan-qarīb) tum se bhī pūçhā jā'egā. To tum is ke mutaʻalliq kyā kăhte ho?

Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu ʻanhum ne ʻarẓ kiyā: ham gawāhī dete haiṅ keh be-shak Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne ham tak Dīne Islām ko ṣaḥīḥ ṭarīqe pahŏṅchā diyā aur (is ke pahŏṅchāne) meṅ ḳhūb jidd-o jăhd kī aur hameṅ naṣīḥat farmā'ī, Allāh Taʻālá Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ko jazā'e ḳhair ʻaṭā farmā'e. Phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: kyā tum is bāt kī gawahī nahīṅ dete ho keh Allāh Taʻālá ek hai aur Muḥammad ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam Us ke Rasūl aur bande haiṅ. Be-shak Allāh Taʻālá kī Jannat ḥaq hai aur us kī āg (Jahannam) bhī ḥaq hai aur be-shak maut bhī ḥaq hai aur maut ke baʻd uṭhānā bhī ḥaq hai. Be-shak Qiyāmat āne wālī hai aur be-shak Allāh Taʻālá qabroṅ meṅ se logoṅ ko zindah kar uṭhā'egā.

Ṣaḥāba'e kirām raḍiya Allāhu ʻanhum ne ʻarẓ kiyā: hāṅ, ham gawāhī dete haiṅ keh yeh sab isī ṭarḥ hī

hai. Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Allāh! Tū is par gawāh rǎhnā.

Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: Ae logo! Be-shak Allāh Ta‘ālá merā Mawlá hai aur maiṅ tamām Mominīn kā Mawlá hūṅ aur maiṅ un kī jānoṅ ke sab se ziyādah qarīb hūṅ. Jis kā maiṅ Mawlá hūṅ to yeh ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu bhī us kā Mawlá hai. Ae Allāh! Jo ie apnā maḥbūb rakhe tū use (apnā) maḥbūb rakh aur jo ise se dushmanī rakhe tū us se dushmanī rakh.

Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: maiṅ tumhārā (Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar) par pesh-raw hūṅ aur be-shak tum (‘an-qarīb) mere sāth Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar par mulāqāt karoge. Woh Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar jis kī chauṛā’ī Buṣrá aur Ṣan‘ā’ ke mā bain (masāfat) Jannatī hai. Sitāroṅ kī ta‘dād ke (muṭābiq) us ke pyāle haiṅ jo chāṅdī se bane huwe haiṅ. Jab tum mere sāth Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar par mulāqāt karoge to maiṅ tum se do ‘aẓīm chīzoṅ ke muta‘alliq pūçhūṅgā. Tum is bāt kā ḳhayāl karo keh mere ba‘d un ke sāth kaisā sulūk karte ho. (Donoṅ chīzoṅ meṅ se) ziyādah ‘aẓīm chīz Allāh Ta‘ālá

kī Kitāb hai aur woh ek rassī hai jis kā ek sira Allāh Ta‘ālá ke hāth meṅ hai aur us kā dūsrā sira tumhāre hāth meṅ hai. Tum is ko maẓbūṭī se thām lo to tum kabhī gum-rāh nahīṅ hoṅge aur nah hī tum (kisī dūsre rāste) kī ṭaraf bhaṭkoge. Dūsrī ‘aẓīm chīz merī ‘Itrat, mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Be-shak mujhe Laṭīf-o Ḳhabīr ne ḳhabar dī hai keh yeh donoṅ chīzeṅ hargiz (ek dūsre se) judā nahīṅ hoṅgī yahāṅ tak keh yeh donoṅ mujhe se Ḥauẓe Kaw<u>th</u>ar par mileṅgī.

Ise Imām Ṭabarābnī aur Ibn ‘Asākir ne riwāyat kiyā hai. Imām Hay<u>th</u>amī ne kahā hai keh is Ḥadī<u>s</u> ke Rāwī Zayd bin Ḥasan Anmāṭī haiṅ jin ko Ibn Ḥibbān ne <u>s</u>iqah qarār diyā hai aur bāqī do isnād meṅ se ek ke rijāl <u>s</u>iqah haiṅ.

13. Imām Ṭabarānī ne ‘al-Mu‘jamu al-kabīr’ meṅ aur ‘Allāmah Ḍiyā’ al-Dīn al-Maqdisī ne ‘al-Aḥādī<u>th</u>u al-muḳhtārah’ meṅ Salamah bin Kuhayl se, unhoṅ ne Abū Ṭufayl se – jin kā shumār rijāle ṣaḥīḥ meṅ hotā hai – aur jin ke Ṣaḥābī hone ke muta‘alliq shak hai, se riwāyat kī hai.

Ise ‘Allāmah Samhūdī ne bayān kiyā hai.

14. Abū Nu‘aym ne apnī kitāb ‘Ḥilyatu al-Awliyā’ meṅ aur dīgar kutub meṅ Zayd bin al-Ḥasan Anmāṭī se is Ḥadīs̱ kī taḳhrīj kī hai aur is Ḥadīs̱ ko Imām Tirmidhī ne ḥasan qarār diyā hai aur kisī (ek ne) isī Ḥadīs̱ ko jo Ma‘rūf bin Ḳharrabūdh aur Abū Ṭufayl (jin donoṅ kā shumār rijāle ṣaḥīḥ meṅ hotā hai) ke ṭuruq se marwī Ḥadīs̱ ko ẕa‘īf qarār diyā hai aur akele Ḥaẓrat Ḥudhayfah raḍiya Allāhu ‘anhu se ba-ġhair kisī shak ke (Ḥadīs̱ ko qubūl kiyā hai).

Ise ‘Allāmah Samhūdī ne bayān kiyā hai.

> **Ḥaẓrat Abū Ṭufayl se marwī hai** keh Sayyyidunā ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu (ek din) khaṛe huwe aur unhoṅ ne Allāh Ta‘ālá kī ḥamd-o s̱anā’ bayān kī aur farmāyā: maiṅ Allāh Ta‘ālá kī qasam de kar kăhtā hūṅ keh jo shaḳhṣ Ġhadīre Ḳhumm ke mauqa‘ par ḥāẓir thā khaṛā ho jā’e, aur un ādmiyoṅ meṅ se ko’ī bhī aisā shaḳhṣ nahīṅ honā chāhiye jo yeh kahe keh mujhe batāyā gayā mujhe ḳhabar dī ga’ī bal-keh woh aisā shaḳhṣ

honā chāhiye jis ke kānoṅ ne yeh bāt sunī ho aur us ke dil ne use samjhā (aur măḥfūẓ kiyā) ho.

Is par satrah ādamī khaṛe huwe jin meṅ se Ḥaẕrat Ḳhuzaymah bin Thābit, Sahl bin Sa‘d, ‘Adī bin Ḥātim, ‘Uqbah bin ‘Āmir, Abū Ayyūb Anṣārī, Abū Sa‘īd Ḳhudrī, Abū Shurayḥ Ḳhuzā‘ī, Abū Qudāmah Anṣārī, Abū Laylá, Abū al-Haytham bin Tayhān aur kuçh ādamī qabīla’e Quraysh meṅ se the. Ḥaẕrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: jo kuçh tum ne (Ġhadīre Ḳhumm ke maqām par) sunā thā bayān karo.

Unhoṅ ne ‘arẕ kiyā: ham sab gawāhī dete haiṅ keh jab ham Ḥajjatu al-Wadā‘ se fāriġh ho kar Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sāth ā’e. Jab Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam (ghar) se nikle to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne (Ġhadīre Ḳhum ke qarīb) daraḳhtoṅ ke rāste ko ṣāf kar ke ūpar kapṛā ḍālne kā ḥukm diyā, phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Namāz kā ḥukm diyā to ham sab Rasūl Allāh ṣallá

Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sāth Namāz adā karne ke liye nikle aur Namāz adā kī. Phir Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam khaṛe huwe aur Allāh Ta‘ālá kī ḥamd-o s̱anā’ bayān kī. Phir farmāyā:

Ae logo! Tum (merī tablīġhe Islām ke muta‘alliq) kyā kăhte ho?

Unhoṅ ne ‘arẕ kiyā: be-shak Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ham tak (Allāh Ta‘ālá) kā Dīn pahŏṅchā diyā hai.

Is par Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne tīn daf‘ah farmāyā: Ae Allāh! Tū is bāt par gawāh răhnā.

Phir farmāyā: be-shak qarīb hai keh mujhe bulā liyā jā’e aur maiṅ ne us bulāwe ko qubūl bhī kar lūṅgā aur be-shak maiṅ apne umūr kā mas’ūl (ẕimmah-dār) hūṅ aur tum se bhī sawāl kiyā jā’egā.

Phir Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: āgāh raho be-

shak tumhāre ḳhūn, tumhāre māl tum par āj ke din aur is mahīne kī ḥurmat kī ṭarḥ ḥarām haiṅ. Maiṅ tumheṅ ‘auratoṅ ke muta‘alliq (ḥusne sulūk kī) waṣīyat kartā hūṅ, maiṅ tumheṅ paṛosiyoṅ ke muta‘alliq (ḥusne sulūk kī) waṣīyat kartā hūṅ, maiṅ tumheṅ ġhulāmoṅ ke muta‘alliq (ḥusne sulūk kī) waṣīyat kartā hūṅ, maiṅ tumheṅ ‘adl aur eḥsān ke muta‘alliq waṣīyat kartā hūṅ.

Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae logo! Be-shak maiṅ tumhāre dar-miyān do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ, woh Kitābullāh aur merī ‘Itrat Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Be-shak yeh donoṅ ‘aẓīm chīzeṅ ek dūsre se hargiz judā nahīṅ hoṅgī yahāṅ tak keh Ḥauẕe Ḳawthar ke maqām par ikaṭṭhī mere pā ā’eṅgī. Mujhe mere Laṭīf-o Ḳhabīr (Rab) ne yehī ḳhabar dī hai.

Is Ḥadīs̱ meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke is farmān ko bhī ẕikr kiyā hai: jis kā maiṅ Mawlá hūṅ ‘Alī bhī us kā Mawlá hai. To Ḥaẕrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā:

tum ne sach kahā aur maiṅ un gawāhoṅ meṅ se is par ek aur gawāh hūṅ.

Is Ḥadīs̲ ko Imām Ibn ‘Uqdah ne Muḥammad bin Kat̲h̲īr se unhoṅ ne Fiṭr se unhoṅ ne Abū al-Jārūd se aur donoṅ ne Abū Ṭufayl se riwāyat kiyā hai.

Is Ḥadīs̲ meṅ muḳhtalif ṭuruq aur alfāẓ haiṅ. Mu’allif (Imām Samhūdī) ne bayān kiyā hai keh is bāb meṅ bīs se ziyādah Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum kā ẕikr hai jin meṅ se Ḥaẓrat Jābir bin ‘Abd Allāh, Ḥud̲h̲ayfah bin Usayd, Ḳhuzaymah bin T̲h̲ābit, Zayd bin T̲h̲ābit, Sahl bin Sa‘d, Ḍumayrah al-Aslamī, ‘Āmir bin Laylá, ‘Abd al-Raḥmān bin ‘Awf, ‘Abd Allāh bin ‘Abbās, ‘Abd Allāh bin ‘Umar, ‘Adī bin Ḥātim, ‘Uqbah bin ‘Āmir, ‘Alī bin Abī Ṭālib, Abū D̲h̲arr Ġhifārī, Abū Rāfi‘, Abū Shurayḥ Ḳhuzā‘ī, Abū Qudāmah Anṣārī, Abū Hurayrah, Abū al-Hayt̲h̲am bin al-Tayhān, Umme Salamah, Umme Hānī, Buraydah bin Ḥuṣayb, Abū Ayyūb Anṣārī, Ḥubshī bin Junādah, Sa‘d bin Abī Waqqāṣ, Ṭalḥah bin ‘Ubayd Allāh, Barā’ bin ‘Āzib, Abū Sa‘īd al-Ḳhudrī, Nubayṭ bin Sharīṭ, ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb, Mālik bin Ḥuwayrit̲h̲, Anas bin

Mālik, Jarīr bin ‘Abd Allāh al-Bajalī raḍiya Allāhu ‘anhum shāmil haiṅ.

15. **Ḥaẓrat Zayd bin Thābit raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: be-shak maiṅ apne ba‘d tumhāre andar do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ ek Allāh Ta‘ālá kī Kitāb jo āsman se zamīn tak laṭkī hū’ī rassī hai aur dusrī merī ‘Itrat ya‘nī Ahle Bait aur yeh donoṅ hargiz judā nah hoṅge yahāṅ tak keh donoṅ mere pās Ḥauẓe (Ḳawthar) par ā’enge.

Ise Imām Aḥmad bin Ḥanbal aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

16. **Imām ‘Abd bin Ḥumayd ne a‘lá sanad ke sāth Ḥaẓrat Zayd bin Thābit raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat bayān kī hai.** Is ke alfāẓ yeh haiṅ: be-shak maiṅ tumhāre andar do chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ jab tak tum un ko thāme rakhoge hargiz gum-rāh nahīṅ hoṅge. Ek Kitābullāh hai aur dūsrī merī ‘Itrat mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ, yeh donoṅ ek dūsre se kabhī judā nah hoṅge yahāṅ

tak keh yeh donoṅ Kitābullāh par ikaṭṭhe mere pās ā’eṅge.

17. Imām Ṭabarānī ‘al-Mu‘jamu al-kabīr’ meṅ s̱iqah rāwiyoṅ se Ḥadīs̱ naql kī hai jis ke alfāẓ haiṅ: be-shak maiṅ apne wiṣāl ke ba‘d tumhāre dar-miyān do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ, ek Allāh kī Kitāb hai aur dūsrī merī ‘Itrat Ahle Bait Aṭhār haiṅ. Be-shak yeh donoṅ ek dūsre se hargiz judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh yeh mere sāth Ḥauẓe Kawthar par mulāqāt kareṅge.

18. Ḥaẓrat Ḍamayrah Aslamī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Ḥajjatu al-Wadā‘ se wāpas tashrīf lā rahe the to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne wādiye Ḳhumm ke qarībī daraḳhtoṅ (ke nīche se) ṣafā’ī kā ḥukm farmāyā aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Ġhadīre Ḳhumm ke maqām kī ṭaraf) do-păhăr ke waqt chale aur logoṅ ko ḳhuṭbah diyā aur farmāyā‘

Ae logo! Maiṅ Allāh Ta‘ālá kī ṭaraf sipurd kiyā gayā hūṅ, aur qarīb hai keh maiṅ (Allāh kī ṭaraf se) bulā

liyā jā'ūṅ aur maiṅ us daʻwat par labbaik kăh do, tum is (merī tablīġhe Risālat) ke mutaʻalliq kyā kăhte ho?

Unhoṅ ne ʻarẓ kiyā: ham gawāhī dete haiṅ keh be-shak Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne ham (tak Allāh Taʻālá kā Dīn durust ṭarīqe se) pahŏṅchā diyā aur hameṅ naṣīḥat farmā dī aur is kā ḥaq adā kar diyā hai.

Phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: be-shak maiṅ tum meṅ do ʻaẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ, jab tak tum in ko thāme rakhoge kabhī gum-rāh nahṅī hoṅge. Ek Allāh Taʻālá kī Kitāb hai aur dūsrī merī ʻItrat, mere Ahle Bait haiṅ. Be-shak yeh donoṅ ek dūsre se hargiz judā nah hoṅge yahāṅ tak keh donoṅ mere pās Ḥauẓ par ā'eṅge. Mere baʻd tum un donoṅ se sulūk karne men mujhe nigāh meṅ rakhnā (merā leḥāẓ karnā).

Is Ḥadīs ko Imām Ibn ʻUqdah ne ʻKitābu al-Wilāyah' meṅ naql kiyā hai.

19. Ḥaẓrat ʻAmir bin Abī Laylá bin Ḍumrah aur Ḥaẓrat Ḥudhayfah bin Usayd raḍiya Allāhu ʻanhu se

marwī hai woh kăhte haiṅ keh jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Ḥajjaṫu al-Wadā‘ se fāriġh ho kar wāpas nikal rahe the, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne is ke ‘ilāwah ko’ī Ḥaj nahīṅ adā kiyā thā, to Āp Juḥfah ke maqām par tashrīf lā’e aur logoṅ ko wādiye Baṭḥā’ ke qarībī kīkar ke daraḳhtoṅ ke nīche jāne se man‘a farmā diyā. Jab logoṅ ne (mamnū‘ah jagah) ko ç̣hoṛ kar apnā paṛā’o ḍāl liyā to phir Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne un daraḳhtoṅ kī ṭaraf (kuç̣h afrād) ko bhejā un ke nīche se ṣafā’ī kī ga’ī aur logoṅ ke saroṅ par kapṛe tān diye ga’e. Phir jab Namāz ke liye a̱zān dī ga’ī to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam un daraḳhtoṅ kī ṭaraf chale aur un ke nīche Namāz adā farma’ī. Phir logoṅ kī ṭaraf mutawajjeh huwe. Yeh Ġhadīre Ḳhumm kā din thā aur ‘Ḳhumm’ Juḥfah se ek jagah kā nām hai jahāṅ par ek ma‘rūf masjid bhī hai.

Āp khaṛe huwe aur farmāyā: Ae logo! Be-shak Laṭīf-o Ḳhabīr Rab Ta‘ālá ne mujhe ḳhabar dī hai keh har Nabī ko us kī Nubūwat se qabl mab‘ū̱s kiye ga’e Nabī kī ‘umr kī niṣf ‘umr dī jātī hai. Be-shak qarīb hai keh maiṅ bulāyā jā’ūṅ aur maiṅ us bulāwe ko qubūl bhī kar lūṅ be-

shak mujh se pūçhā jā’egā aur (‘an-qarīb) tum se bhī puçhā jā’egā. Tum is ke muta‘alliq kyā kăhte ho?

Unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: ham gawāhī dete haiṅ keh be-shak Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ham tak Dīn ko ṣaḥīḥ ṭarīqe se pahŏṅchā diyā aur (is ke pahŏṅchāne) meṅ meḥnat kī aur hameṅ naṣīḥat kī. Allāh Ta‘ālá Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko jazā’e ķhair ‘aṭā farma’e. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: kyā tum is bāt kī gawahī nahīṅ dete ho keh Allāh Ta‘ālá ek hai aur Muḥammad ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Us ke Rasūl aur bande haiṅ. Be-shak Allāh Ta‘ālá kī Jannat ḥaq hai aur Us kī Āg (ya‘nī Jahannam) bhī ḥaq hai aur be-shak maut bhī ḥaq hai aur be-shak maut bhī ḥaq hai aur mat ke ba‘d uṭhān bhī ḥaq hai. Be-shak Qiyāmat āne wālī hai, be-shak Allāh Ta‘ālá qabroṅ meṅ se logoṅ ko uṭhā’egā.

Unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: hāṅ, ham gawāhī dete haiṅ (keh yeh sab isī ṭarḥ hī hai). Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Allāh! Tū is par gawāh răhnā.

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: Ae logo! Kyā tum sunte ho? Āgāh raho! Be-shak Allāh Ta‘ālá merā Mawlá hai aur maiṅ tumhārī jānoṅ ke tum se ziyādah qarīb hūṅ. Ḳhabar-dār! Jis kā maiṅ Mawlá hūṅ to yeh ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu bhī us kā Mawlá hai, aur Ḥaẕrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ke hāth ko pakṛā aur baland farmāyā yahāṅ tak keh sārī qaum ne un ko pǎhchān liyā.

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne mazīd farmāyā: Ae Allāh! Jo ise apnā maḥbūb rakhe to use maḥbūb rakh aur jo is se dushmanī rakhe Tū us se dushmanī rakh.

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: maiṅ tumhārā (Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar) par pesh-raw hūṅ aur be-shak tum (‘an-qarīb) mere sāth Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar par mulāqāt karoge. Woh Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar jis kī chauṛā’ī Buṣrá aur Ṣan‘ā’ ke mā bain (masāfat) jitnī hai. Jitnī sitāroṅ kī ta‘dād hai utne us ke pyāle haiṅ jo chāṅdī se bane huwe haiṅ. Āgāh raho keh jab tum mere sāth (Ḥauẕe Kaw<u>th</u>ar par) mulāqāt karoge to maiṅ tum se do ‘aẓīm chīzoṅ ke muta‘alliq pūçhūṅgā. Pas tum is bāt kā

ḳhayāl karo keh mere baʿd un ke sāth kaisā sulūk karte ho.

Unhoṅ ne ʿarẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! <u>Th</u>aqalān (do ʿaẓīm chīzoṅ) se kyā murād hai?

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: donoṅ meṅ se ʿaẓīm-tar chīz se murād Kitābullāh hai aur woh ek rassi hai jis kā ek sirā Allāh Taʿālá ke daste qudrat meṅ hai aur dūsrā sirā tumhāre hāthoṅ meṅ hai. Jab tak tum ise maẓbūṭī se thāme rakhoge gum-rāh nahīṅ hoge aur is ke andar radd-o badal hargiz nah karnā. Āgāh raho! (Dūsrī chīz) merī ʿItrat (mere Ahle Baite Aṭhār) haiṅ. Allāh Taʿālá Laṭīf-o Ḳhabīr ne mujhe ḳhabar dī hai keh yeh donoṅ chīz ek dūsre se hargiz judā nahīṅ hoṅgī jab tak mere sāth mulāqāt nah kar leṅ. Aur maiṅ ne apne Rab Taʿālá se un ke liye duʿā kī to mujhe woh chīz ʿaṭā kī gaʾī. So tum un se āge nah baṛho keh tum halāk ho jāʾo aur nah un ko sikhāʾo kyūṅ-keh woh tum se ziyādah jānte haiṅ.

Ibn ‘Uqdah ne (is Ḥadīs̱ ko) ‘Kitābu al-Wilāyah’ meṅ ‘Abd Allāh bin Sinān aur Abū al-Ṭufayl ke ṭuruq se riwāyat kiyā hai.

20. Ḥaẓrat ‘Abd al-Raḥmān bin ‘Awf raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Makkah Fatḥ kar liyā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Ṭā’if kī ṭaraf tashrīf le ga’e aur Ṭā’if kā satrah din yā aṭ̥ṭ̥hārah din muḥāṣarah kiyā. Phir bhī Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne us ko fatḥ nahīṅ kiyā htā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ṣubḥ-o shām ko wahāṅ se tashrīf le ga’e aur (kisī jagah) paṛ̥ā’o kiyā, phir wahāṅ se do-păhăr ke waqt chale.

Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: be-shak maiṅ (Ḥauẓe Kawt͟har) tumhārā pesh-raw hūṅgā aur maiṅ tumheṅ apnī ‘Itrat se muta‘alliq bhalā’ī karne kī waṣīyat kartā hūṅ. Be-shak tumhārī mere sāth mulāqāt kī jagah Ḥauẓe Kawt͟har hai. Qasam hai Us Ẕāt kī Jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai! Tum ẓarūr bah ẓarūr Namāz adā karo, aur ẓarūr bah ẓarūr Zakāṫ adā karo, yā maiṅ tumhārī ṭaraf ẓarūr ek aisā

ādamī bhejūṅgā jo merī ṭaraf se hogā. Woh yaqīnan Musalmānoṅ se qitāl karne wāloṅ kī gardanoṅ ko māregā aur un ke bachchoṅ ko qaidī banā’egā, logoṅ kā ḳhayāl thā keh shāyad is se murad Ḥaẕrat Abū Bakr Ṣiddīq yā Ḥaẕrat ‘Umar Fārūq raḍiya Allāhu ‘anhumā hoṅge lekin Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥaẕrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu kā hāth thāmā aur farmāyā: woh shaḳhṣ yeh hai.

Is Ḥadī<u>s</u> ko Imām Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai aur Abū Ya‘lá ne bhī ‘Abd al-Raḥmān bin ‘Awf raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat kiyā hai. Is riwāyat kī sanad meṅ Ṭalḥah bin Ḥusayn haiṅ jin ko Imām Ibn Ma‘īn ne ek riwāyat meṅ <u>s</u>iqah qarār diyā hai aur dūsrī maiṅ un kī ẕa‘īf qarār diyā hai. Imām Jawzajānī ne bhī ise ẕa‘īf qarār diyā hai. Is Ḥadī<u>s</u> ke bāqī rawī <u>s</u>iqah haiṅ.

21. Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh āḳhirī kalām jo Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā woh yeh thā: mere Ahle Bait ke muta‘alliq mere jā-nishīn bano (ya‘nī jo ḥusne sulūk meṅ un ke sāth rawā rakhtā hūṅ tum bhī wohī rakhnā).

Ise Imām Ṭabarānī ne is Ḥadī<u>s</u> ko 'al-Mu'jamu al-awsaṭ' meṅ riwāyat kiyā hai.

22. Ḥaẓrat 'Alī al-Murtaḍá raḍiya Allāhu 'anhu se se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: maiṅ ne tumhāre andar (do aisī chīzeṅ) çhoṛī haiṅ jab tak tum unheṅ thāme rakhoge to gum-rāh nahīṅ hoge. Woh Allāh Ta'ālá kī Kitab hai jo keh ek rassī hai jis kā ek sira Allāh Ta'ālá ke daste qudrat meṅ hai aur dūsrā sirā tumhāre hāthoṅ meṅ hai aur (dūsrī) woh mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ.

Is Ḥadī<u>s</u> ko Imām Ibn Abī 'Āṣim aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

23. Isī ṭarḥ Imām Dūlābī ne is Ḥadī<u>s</u> ko apnī kitāb 'al-<u>Dh</u>urriyatu al-Ṭāhirati al-Nabawīyah' meṅ Ka<u>th</u>īr bin Zayd ke ṭarīq se Muḥammad bin 'Umar bin 'Alī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu 'anhum se, unhoṅ ne apne wālid se aur unhoṅ ne un ke dādā Ḥaẓrat 'Alī al-Murtaḍá raḍiya Allāhu 'anhu se a'lá sanad ke sāth riwāyat kiyā hai aur us riwāyat ke alfāẓ yeh haiṅ: be-shak maiṅ ne tumhāre dar-

miyān do aisī ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛī haiṅ jab tak tum unheṅ thāme rakhoge kabhī gum-rāh nahīṅ hoge, woh Allāh Ta‘ālá kī Kitāb (Qur’ān Ḥakīm) hai, woh ek rassī hai jis kā ek sirā us ke daste qudrat meṅ aur dūsrā sirā tumhāre hāthoṅ meṅ hai aur mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ.

24. **Imām Makkī ne bayān kyā hai keh Imām Ji‘ābī ne ‘al-Ṭālibīn’ meṅ in alfāẓ ke sāth riwāyat kiyā hai:** be-shak Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: yaqīnan maiṅ tumhār andar (do ‘aẓīm chīzeṅ) çhoṛe jā rahā hūṅ jab tak tum in ko pakṛe rakhoge hargiz gum-rāh nahīṅ hoge. Ek Kitābullāh hai jis kā ek srā Allāh Ta‘ālá ke hāth meṅ hai aur dūsrā tumhāre hāth meṅ hai, aur merī ‘Itrat mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ aur yeh donoṅ hargiz judā nahīṅ hoṅge jab tak Ḥauẓe Kawthar par mere sāth mulāqāt nah kar leṅ.

25. **Ḥaẓrat ‘Alī al-Murtaḍá raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: be-shak merā wiṣāl honā hai aur maiṅ ne tumhāre dar-miyān do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛī haiṅ: Allāh Ta‘ālá kī Kitāb aur mee Ahle Bait, tum in donoṅ (ko thāmne) ke ba‘d hargiz gum-rāh nah hoge.

Qiyāmat us waqt tak hargiz bar-pā nahīṅ hogī jab tak Rasūl Allāh raḍiya Allāhu ‘anhu ke Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ko aise talāsh kiyā jā’egā jis ṭarḥ kisī gum-shudah chīz ko ṭalab kiyā jā’egā jis ṭarḥ kis shudah-chīz ko ṭalab kiyā jā’e aur woh nahpā’ī jā’e.

Ise Imām Bazzār ne riwāyat kiyā hai.

26. Ḥaẕrat Abū D̲h̲arr raḍiya Allāhu ‘anhu ne Ḳhāna’e Ka‘bah ke darwāze ke kaṛe ko thāme huwe bayān kiyā keh maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: mere Ahle Baite Aṭhār kī mis̱āl Ḥaẕrat Nūḥ ‘alayhi al-salām kī kashtī kī mānand hai jo is meṅ sawār ho gayā woh najāt pā gayā aur jo is se pīc̥he răh gayā woh ġharq ho gayā.

Ise Imām Ṭabarānī, Abū Ya‘á aur Ibn ‘Adī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẕrat Abū D̲h̲arr (Ġhifārī) raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai, woh Ḳhāna’e Ka‘bah ke darwāze thāme huwe bayān karte haiṅ keh maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā hai: Ae logo! Maiṅ tumhāre andar do ‘aẓīm chīzeṅ

choṛ rahā hūṅ: ek Allāh kī Kitāb hai aur dūsrī merī ‘Itrat, mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Donoṅ meṅ se ek ziyādah faẓīlat wālī hai aur woh Kitābullāh hai. Yeh donoṅ hargiz judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh mere pās Ḥauẓe (Kawthar) par mulāqāt kareṅge. Aur be-shak in donoṅ kī misāl Ḥaẓrat Nūḥ ‘alayhi al-salām kī kashtī kī mānand hai jo is meṅ sawār ho gayā woh jānat pā gayā aur jis ne is ko çhoṛ diyā woh ġharq ho gayā.

Ise Imām Fasawī ne riwāyat kiyā hai.

27. **Ḥaẓrat Zayd bin Arqam raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: maiṅ tum maiṅ do ‘aẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ: ek Allāh Ta‘ālá kī Kitāb, aur dūsrī merī ‘Itrat ya‘nī mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Mere ba‘d tum in donoṅ se sulūk ‘Itrat ya‘nī mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Mere ba‘d tum un donoṅ se sulūk karne meṅ mujhe nigāh meṅ rakhnā (merā leḥāẓ karnā). Yeh donoṅ hargiz ek dūsre se judā nah hoṅge yahāṅ tak keh donoṅ mere pās Ḥauẓe (Kawthar) par ā’eṅge.

Ise Imām Ḥākim, Nasā'ī, Ṭabarānī, Abū Nuʻaym aur Ḳhaṭīb Baġhdādī ne riwāyat kiyā hai.

28. Ibn ʻUqdah ne Saʻd bin Ṭarīf se unhoṅ ne Aṣbaġh bin Nabātah se unhoṅ ne Ḥaẕrat Abū Dharr Ġhifārī raḍiya Allāhu ʻanhu se is ko riwāyat kiyā hai.

Ibn ʻUqdah ne Ḥaẕrat Abū Rāfiʻ raḍiya Allāhu ʻanhu jo Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke āzād-kadah ġhulām haiṅ, se riwāyat kiyā hai keh jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam Ḥajjaṫu al-Wadāʻ e wāpasī par Ġhadīre Ḳhumm ke maqam par jalwah farmā'e huwe to Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam do-păhăr ke waqt logoṅ se ḳhiṭāb karne ke liye khaṛe huwe aur irshād farmāyā:

Ae logo! Be-shak maiṅ ne tumhāre dar-miyān do ʻaẓīm chīzeṅ çhoṛī haiṅ: baṛī ʻaẓīm chīz aur (us se) çhoṭī ʻaẓīm chīz. Baṛī ʻaẓīm shai jis kā ek sirā Allāh Taʻālá ke daste qudrat meṅ hai aur dūsrā sirā tumhāre hāth meṅ hai woh Allāh Taʻālá kī Kitāb hai. Agar tum ise thāme rakhoge to kabhī gum-rāh nahīṅ hoge aur nah hī ruswā hoge. Aur dūsrī çhoṭī ʻaẓīm chīz merī ʻItrat yaʻnī mere

Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Be-shak Allāh Ta‘ālá Ḳhabīr ne mujhe (un donoṅ ke muta‘alliq) ḳhabar dī hai keh yeh donoṅ ek dūsre se hargiz judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh mere sāth Ḥauẓe Kawthar par mulāqāt kar leṅ. Maiṅ ne apne Rab se un donoṅ ke liye yehī māṅgā hai. Ḥauẓe Kawthar jis kī chauṛā’ī Buṣrá aur Ṣan‘ā’ ke dar-miyān (masāfat) jitnī hai aur jis ke bartan sitāroṅ kī ta‘dād jitne haiṅ aur Allāh Ta‘ālá tum se pūçhegā keh tum ne mere ba‘d us kī Kitāb aur mere Ahle Baite Aṭhār ke sāth kyā sulūk kiyā hai?

29. Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: be-shak maiṅ ne tumhāre dar-miyān do chīzeṅ çhoṛī haiṅ. In donoṅ ko (thāmne) ke ba‘d tum kabhī gum-rāh nahīṅ hoge. Ek Kitābullāh hai aur (dūsrī) mere Ahle Nasab mere Ahle Baite Aṭhār) haiṅ. Yeh donoṅ hargiz judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh mere sāth Ḥauẓe Kawthar par mulāqāt kareṅge.

Ise Imām Haythamī ne riwāyat kiyā hai.

30. Ḥaẓrat Umme Hānī raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai, Āp farmātī haiṅ: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Ḥaj karne ke ba‘d lauṭ, jab Ġhadīre Ḳhumm ke maqām par pahŏṅche to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne (wahāṅ par maujūd qarībī) daraḳhtoṅ ke nīche se ṣafā’ī kā ḥukm diyā. Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam do-păhăr ke waqt ḳhuṭbah dene ke liye khaṛe huwe aur farmāyā: Ae logo! Be-shak qarīb hai keh mujhe (Allāh kī ṭaraf) bulā liyā jā’e aur maiṅ woh bulāwā qubūl bhī kar lūṅ. Maiṅ ne tumhāre dar-miyān (do ‘aẓīm) chīzeṅ çhoṛī haiṅ tum ab is ke ba‘d kabhī gum-rāh nahīṅ hoge. Ek Allāh Ta‘ālá kī Kitāb hai jis kā ek sirā Allāh Ta‘ālá ke daste qudrat meṅ hai aur dūsrā sirā tumhāre hāthoṅ meṅ hai aur dūsrī ḥaq chīz merī ‘Itrat ya‘nī mere Ahle Baite Aṭhār haiṅ. Maiṅ tumheṅ apne Ahle Bait se muta‘alliq Allāh Ta‘ālá kī yād dilātā hūṅ. Āgāh raho yeh donoṅ hargiz judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh Ḥauẓe Kaw<u>th</u>ar par mere sāth mulāqāt kareṅge.

Ibn ‘Uqdah ne yeh Ḥadī<u>s</u> ‘Amr bin Sa‘īd bin ‘Umar bin Ja‘dah bin Hubayrah se unhoṅ ne apne wāld se

riwāyat kī hai keh unhoṅ ne Ḥaẓrat Umme Hānī ko aise kăhte huw sunā hai.

31. Ḥaẓrat Umme Salamah raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai, Āp farmatī haiṅ: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne Ġhadīre Ḳhumm ke maqām par Ḥaẓrat ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhu kā hāth pakṛā aur ise itnā balanad farmāyā keh ham ne Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī baġhal-mubārak kī safedī ko dekh liyā, phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: jis kā maiṅ Mawlā hūṅ, ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhu bhī us kā Mawlā hai.

Phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae logo! Maiṅ tumhāre dar-miyān do ʻaẓīm chīzeṅ çhoṛe jā rahā hūṅ, woh Kitābullāh aur merī ʻItrat (yaʻnī mere Ahle Bait) haiṅ. Yeh donoṅ ek dūsre se hargiz judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh mere sāth Ḥauẓe Kawthar par ikaṭṭhe mulāqāt kareṅge.

Ibn ʻUqdah ne yeh Ḥadīs ʻUrwah bin Ḳhārijah se, unhoṅ ne Ḥaẓrat Fāṭīmah bint ʻAlī raḍiya Allāhu ʻanhumā

se unhoṅ ne Ḥaẕrat Umme Salamah raḍiya Allāhu ‘anhā se aisīe hī riwāyat kī hai.

32. Ibn ‘Uqdah ne ‘Urwah bin Ḳhārijah ke ṭarīq se Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ṣāḥib-zādī Sayyidah Ḥaẕrat Fāṭīmah raḍiya Allāhu ‘anhā se in alfāẓ ke sāth is Ḥadīs̱ ko riwāyat kiyā hai, woh bayān kartī haiṅ: maiṅ ne apne wālide girāmī (Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam) ke maraẕe wiṣāl meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā hai aur us waqt Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā ḥujra’e mubārak Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum se bharā huwā thā.

Ae logo! Mujhe yaqīn hai keh merā wiṣāl jald ho jā’egā aur mujhe bulā liyā jā’egā. Aur maiṅ ne pǎhle hī tumheṅ ek bāt batā dī hai. Āgāh raho! Be-shak maiṅ tumhāre dar-miyān apen Rab kī Kitāb aur apnī ‘Itrat Ahle Bait ko çhoṛe jā rahā hūṅ.

Phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu kā hāth pakṛā aur use baland kiyā aur phir farmāyā: yeh ‘Alī (raḍiya Allāhu ‘anhu) hai jo Qur’ān Majīd ke sāth haiṅ aur Qur’ān Majīd ‘Alī (raḍiya Allāhu ‘anhu) ke sāth hai. Yeh donoṅ ek dūsre se judā nahīṅ hoṅge yahāṅ tak keh mere sāth Ḥauẓe Kawthar par mulāqāt kareṅge. Maiṅ in donoṅ ke muta‘alliq tum se sawāl karūṅgā keh tum ne in donoṅ ke sāth kyā sulūk kiyā?

33. Ḥaẓrat ‘Abd al-Raḥmān bin ‘Awf raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: maiṅ tumheṅ apnī ‘Itrat se muta‘alliq bhalā’ī karne kī waṣīyat kartā hūṅ aur be-shak merā tumhāre sāth mulāqāt karne kā maqām Ḥauẓe Kawthar hai.

Ise Imām Ḥākim, Ibn Abī Shaybah, Abū Yā‘lá aur Bazzār ne riwāyat kiyā hai.

34. Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai kehrs ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: be-shak Allāh Ta‘ālá kī tīn ḥurmateṅ

haiṅ, in kī ḥifāẓat kī Allāh Ta‘ālá Us ke Dīn aur dunyā (donoṅ) kī ḥifāẓat farmā’egā. Jo shaḳhṣ in kī ḥifāẓat nahīṅ karegā Allāh Ta‘ālá us kī (dunyā aur ĀḲhirat kī) kisī chīz kī ḥifāẓat nahīṅ farmā’egā.

‘Arẕ kiyā gayā: Yā Rasūl Allāh! Woh kaun sī tīn ḥurmateṅ haiṅ?

Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Islām kī ḥurmat, merī ḥurmat aur mere nasab-pāk kī ḥurmat.

Ise Imām Ṭabarānī ne ‘al-Mu‘jamu al-awsaṭ’ aur ‘al-Mu‘jamu al-kabīr’ meṅ ise riwāyat kiyā hai.

35. Imām Ḥākim ne ‘al-Mustadrak’ meṅ Salāmah bin Rawḥ se, unhoṅ ne ‘Uqay bin Ḳhālid se aur unhoṅ ne Ibn Shihāb se riwāyat hai keh Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin Tha‘labah raḍiya Allāhu ‘anhu ne kahā keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne mujhe apne qarābat-dāroṅ ke sāth (ḥusne sulūk) karne kī waṣīyat kī aur mujhe ḥukm diyā keh maiṅ (ḥusne sulūk) kī ibtedā’ (apne chachā) Ḥaẕrat ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhu se karūṅ.

36. **‘Abd Allāh bin Kathīr** se bhī is jaisī marfū‘ mu‘ḍal riwāyat naql kī ga’ī hai.

37. **Ḥāfiẓ Jamāl al-Dīn Zarandī apnī kitāb ‘Duraru al-simṭayn’ meṅ Ibrāhīm Ibn Shabbah Anṣārī se riwāyat karte haiṅ,** unhoṅ ne kahā: maiṅ Aṣbaġh bin Nabātah ke pās baiṭhā thā to unhoṅ ne kahā: kyā maiṅ tujhe woh taḥrīr nah paṛhā’ūṅgā jo mujhe Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ne likhwā’ī? Unhoṅ ne woh ṣaḥīfah nikālā jis meṅ yeh likhā huwā thā:

بسم الله الرحمن الرحيم

Yeh woh waṣīyat-nāmah hai jis kī Ḥaẓrat Muḥammad ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apne Ahle Bait aur apnī Ummat ko waṣīyat farmā’ī. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apne Ahle Bait ko Allāh Ta‘ālá se ḍarne aur Us kī iṭā‘at lo lāzim pakaṛne kī waṣīyat farma’ī aur apnī Ummat ko Ahle Baite Aṭhār ko lāzim pakaṛne kī waṣīyat farmā’ī. (Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke) Ahle Baite Aṭhār apne Nabīye Mukarram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī panāh leṅge aur un ke pairau-

kār wa muta'alliqīn Qiyāmat ke Din un (ya'nī Ahle Baite Aṭhār) kī panāh leṅge. Be-shak woh tumheṅ gum-rāhī ke darwāze meṅ hargiz nahīṅ dāḳhil kareṅge aur tumheṅ hidāyat ke darwāze se hargiz bāhar nahīṅ nikāleṅge.

Ḥāfiẓ Ibn Ḥajar al-'Asqalānī ne Fatḥu al-Bārī meṅ (murāqabah ke ma'ná bayān karte huwe) kahā hai: kisī chīz kā murāqabah karne kā maṭlab yeh keh us chīz kī ḥifāẓat karnā; unhoṅ ne kahā: Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī un ke muta'alliq ḥifāẓat karo. Un ko nah to taklīf do aur nah hī un ke sāth ko'ī burā sulūk karo.

Imām Buḳhārī ne apnī Ṣaḥīḥ meṅ riwāyat kiyā hai. Ḥaẓrat Abū Bakr Ṣiddīq raḍiya Allāhu 'anhu kā qaul hai, unhoṅ ne farmāyā: Ae logo! Ahle Baite Aṭhār ke muta'alliq Ḥaẓrat Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam (kī ḳhuṣh-nūdī) nigāh meṅ rakho.

38. Muḥibb al-Dīn al-Ṭabarī ne 'D̲h̲aḳhā'iru al-'uqbá' meṅ riwāyat kiyā hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu

‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: mere Ahle Baite Aṭhār ke sāth bhalā’ī ṭalab karo. Be-shak maiṅ Kal (Qiyāmat ke Din) un kī ṭaraf se jhagṛā karne wālā hūṅgā. Jis kā maiṅ Ḳhaṣīm hūṅġā maiṅ us kī ṭaraf se jhagṛā karūṅgā. Aur jis se maiṅ jhagṛā karūngā woh Jahannam meṅ dāḳhil hogā. Aur ek aur Ḥadīs̱ meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: jis ne mere Ahle Bait ke muta‘alliq merī ḥifāẓat kī us ne Allāh Ta‘ālá ke hāṅ ‘ăhd puḳhtah kar liyā.

Muḥibb al-Dīn Ṭabarī ne kahā hai: Abū Sa‘d aur Mullā ‘Alī Qārī ne apnī kutube Sīrat meṅ yeh Ḥadīs̱ naql kī hai.

> **Imām Muḥibb al-Dīn Ṭabarī ne hī riwāyat kiyā hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: maiṅ aur mere Ahle Bait Jannat meṅ ek daraḳht (kī mānand) haiṅ aur is kī shāḳheṅ dunyā meṅ haiṅ, jis ne hameṅ thām liyā us ne apne Rab kī ṭaraf apnā rāstah banā liyā.

Imām Muḥibb al-Dīn Ṭabarī ne is Ḥadīs̱ kī bhī taḳhrīj kī hai keh (Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā): mere ba‘d meṅ āne wālī Ummat meṅ mere Ahle Baite Aṭhār meṅ se ‘adl karne wāle A’immah hoṅge jo is Dīn se ġhāliyoṅ (intehā-pasandoṅ) kī taḥrīf aur bāṭil ko iḳhtiyār karne wāloṅ kī man-ghaṛat bātŏn aur jāhiloṅ k ta’wīlāt kī nafī kareṅge. Āgāh raho! Be-shak tumhāre A’immah Allāh Ta‘ālá kī ṭaraf tumhārā wafd haiṅ. So tum ḳhayāl rakho keh kis ko Allāh kī bār-gāh meṅ apnā wafd banāte ho.

39. **Imām Aḥmad bin Ḥanbal ne apnī kitāb ‘Faḍā’ilu al-Ṣaḥābah’ meṅ Ḥumayd bin ‘Abd Allāh bin Yazīd se marfū‘ Ḥadīs̱ kī taḳhrīj kī hai keh (Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā):** tamām ta‘rīfeṅ Allāh Ta‘ālá ke liye haiṅ jis ne hamāre Ahle Bait ko Ḥikmat se nawāzā.

40. **Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: sun lo! Merā Jāmah-dān

(rāz-dān) jis semaiṅ ārām pātā hūṅ mee Ahle Bait haiṅ aur merī qābile eʻtemād jamāʻat Anṣār haiṅ. In ke khaṭā-kāroṅ se dar-guzar karo aur nek-kāroṅ ko qubūl karo.

Ise Imām Aḥmad, Tirmidhī, Ibn Abī Shaybah aur Abū Yaʻlá ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: yeh Ḥadīs ḥasan hai.

41. Isī ṭarḥ Imām Daylamī ne Ḥaẓrat Abū Saʻīd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ʻanhu ke ṭarīq se in alfāẓ se riwāyat naql kī hai: mere Ahle Bait aur Anṣār merī jamāʻat aur merā jāmah-dān haiṅ. Aur bāqī lafẓ usī ṭarḥ haiṅ.

al-Tanbīhāt

Yahāṅ kuçh tanbīhāt haiṅ:

Aḥaduhā

Un meṅ se ek Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kā woh qaul-mubārak hai jise Imām Muslim aur dīgar A'immah ne riwāyat kiyā hai. (Is ke alfāẓ haiṅ): ʻMaiṅ tumhāre dar-miyān do ʻaẓīż chīzeṅ çhoṛbne wālā hūṅ'.

Is se murād hai: ‘at kī Kitāb aur (Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī) pākīzah Āl’. Jaisā keh păhle guzar chukā hai aur Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un donoṅ kā nām un kī ‘aẓamat aur shān ke sabab ‘T̲h̲aqalayn’ rakhā. Jaisā keh ‘Allāmah Zubaydī ne kahā hai: ‘t̲h̲iqal’ par jab ḥarakat dī jā’e to luġhat meṅ matā‘e safar par bolā jātā hai. Is kī jam‘a Allāh at̲h̲qāl hai aur ham ‘umdah chīz jis kī ḥifāẓat kī jātī hai woh qābile qadr aur us kā wazn hotā hai.

Yeh bhī kahā gayā hai keh isī se Ḥadīs̱e Nabawī hai: be-shak maiṅ tumhāre dar-miyān do ‘aẓīm chīzeṅ ç̥hoṛne wālā hūṅ: Allāh Ta‘ālá kī Kitāb aur mee Ahle Bait. Aur mazīd kahā: T̲h̲aqalān meṅ ins-o jin (shāmil haiṅ) aur at̲h̲qāl: zamīn ke ḳhazāne aur us ke andar madfūn faut-shudagān ko kăhte haiṅ.

Ba‘ẓ ne kahā hai: ahammīyat aur nafāsat wālī shai ko ‘t̲h̲iqal’ kăhte haiṅ aur us kā tas̱niyah ‘t̲h̲aqalān’ ātā hai (aur is se murād) ins-o jin) haiṅ aur yeh donoṅ apnī ‘aql ke sabab munfarid hone kī waj·h se tamām ḥaiwānāt apr faẓīlat rakhte haiṅ, yeh donoṅ guroh zamīn ke bāsī haiṅ.

Imām Samhūdī ne ‘Jawāhiru al-‘iqdayn’ meṅ kahā hai, (jis kā) ḥāṣile kalām ye hai keh jab har shai Qur’āne ‘Aẓīm se (sābit) hai aur (Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke) Āle Aṭhār ‘ulūme ladunnī, asrār aur shar‘ī ‘umdah ḥikam-o ma‘ārif kā ‘aẓīm ḳhazānah haiṅ to isī waj·h se Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne in donoṅ ashyā’ par ‘thaqalayn’ kā lfāẓ bolā hai.

Is kī ṭaraf ba‘ẓ sābiqah ṭuruq se marwī Aḥādīs meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā Ahle Baite Aṭhār se ta‘līm ḥāṣil karne aur un kī iqtedā’ ko lāziman iḳhtiyār karne kī tarġhīb denā bhī rāh-numā’ī kartā hai aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī woh Ḥadīs (bhī shāhid hai) jo Imām Aḥmad ne riwāyat kī hai keh ‘tamām ta‘rīfeṅ Allāh Ta‘ālá ke liye haiṅ jis ne hamāre Ahle Bait ko Ḥikmat se nawāzā hai’.

Aur bayān kiyā gayā hai keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne in kā nām ‘thaqalayn’ is liye rakhā keh in donoṅ ko thāme rakhnā, aur jo kuçh in donoṅ se ḥāṣil kiyā jā’e us par ‘amal karnā, aur un

donoṅ ke ḥuqūq kī ḥifāẓat karnā aur in donoṅ kī ‘izzat-o ḥurmat ke wujūb par qā’im răhnā s̱aqīl aur bhārī hai.

Kahā gayā hai keh aur is se Allāh Ta‘ālá kā yeh farmān: ‘ham ‘an-qarīb Āp par ek bhārī farmān nāzil kareṅge.’ is liye keh Allāh Ta‘ālá ke tamām Awāmir wa Farā’iẓ aur Nawāhī us takalluf ke sāth adā kiye jāte haiṅ jo bhārī ho.

Kahā gayā hai keh ‘**thaqīla**’ (se murād aisī chīz hai) jis kā wazn ho aur woh ‘umdah qadr rakhtī ho. Aur yeh păhlī bāt kī hī tā’īd hai.

Thānīhā

Dūsrā qaul un hastiyoṅ ke muta‘alliq hai jis meṅ Ahle Baite Aṭhār aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ‘Itrat ko lāziman iḳhtiyār karne kī tarġhīb dilā’ī ga’ī hai aur woh Allāh Ta‘ālá kī Kitāb se ‘Ālim haiṅ, isī liye Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un ke ‘ilāwah kisī ko lāzim pakaṛne par nahīṅ ubhārā. Aur woh aisī hastiyāṅ haiṅ jin ke aur Kitābullāh ke dar-miyān ko’ī iftirāq wāqe‘ nahīṅ hogā yahāṅ tak keh (Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi

wa-Ālihī wa-sallam ke sāth) Ḥauẓe Kawthar par mulāqāt kareṅge. Aur isī waj·h se Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: merī Ahle Baite Aṭhār se āge nah baṛho warnah halāk ho jā’oge aur nah in se pīçhe răhnā keh halāk ho jā’o.

Ek dūsre ṭarīq meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apnī ‘Itrat ke muta‘alliq farmāyā: tum un se āge nah baṛhnā warnah halāk ho jā’oge aur nah hī un ko sukhā’o (kyūṅ-keh) woh tum se ziyādah jānte hain.

Aur (Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ‘Itrat ko) dīgar ‘Ulamā’ se ziyādah (‘ilm lene kī ġharaẓ) se ubhārne par ḳhāṣ kiyā gayā jis par sābiqah Aḥādīs mushtamil haiṅ aur dalālat kartī haiṅ.

Imām Aḥmad bin Ḥanbal se marwī Ḥadīs ke alfāẓ yeh haiṅ: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke pās Ḥaẓrat ‘Alī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu ‘anhumā kī jānib se kiye ga’e faiṣle kā zikr kiyā gayā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko bhalā lagā aur farmāyā: ‘Tamām ta‘rīfeṅ Allāh Ta‘ālá ke liye haiṅ jis ne hamārī Ahle Bait ko Ḥikmat se nawāzā’.

Is bāt meṅ bhī ko’ī iḳhfā’ nahīṅ keh Ahle Baite Aṭhār raḍiya Allāhu ‘anhum Quraysh kā ḳhulāṣah haiṅ. (Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke) guzashtah aqwāl ke păhle ḥiṣṣah meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā Ahle Bait se muta‘alliq yeh irshād z̲ikr kiyā jā chukā hai, jaisā keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne (Quraysh se muta‘alliq) farmāyā: ‘Ae logo! Tum Quraysh se āge nah baṛho warnah halāk ho jā’oge, aur nah un se pīçhe raho warnah gum-rāh ho jā’oge aur un ko mat sikhā’o (bal-keh) un se (‘ilm) sīkho, kyūṅ-keh woh tum se ziyādah jānte haiṅ.

Agar yeh sawāl kiyā jā’e keh taḳhṣīṣe Quraysh kī riwāyat aur taḳhṣīṣe Ahle Baite Aṭhār kī riwāyat ke dar-miyān taṭbīq kaise kī jā’egī? Ham is ke jawāb meṅ kaheṅge keh Ahle Baite Aṭhār Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ‘Itrate muqaddasah muṭlaqan Quraysh se ziyādah ḳhāṣ haiṅ kyūṅ-keh Quraysh Ahle Baite Aṭhār aur ġhair-Ahle Bait ko shāmil haiṅ, jaisā keh păhle bayān ho chukā hai aur yeh uṣūl musallamah hai keh ‘ām haiṅ se kisī fard ko ḳhāṣ karnā aur use usī ‘ām ke

ḥukm ke <u>z</u>ail meṅ bayān karnā, us ‘ām ke usī farde ḳhāṣ par măḥṣūr hone kā taqāẓā nahīṅ kartā aur yehī bāt ziyādah durust hai, bal-keh woh us kī shān aur qadr—o manzilat ke muta‘alliq mazīd ehtemām aur us ‘ām se is ke eḥtemāl taḳhṣīṣ kī nafī kā fā’edah detā hai.

<u>Th</u>āli<u>th</u>uhā

Tīsrā qaul: Is se yeh bāt bhī wāẓeḥ hotī hai keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke Ahle Bait aur ‘Itrate ṭāhirah meṅ se jin kā dāman lāziman thāme rakhnā hai woh har zamāne meṅ maujūd haiṅ aur Qiyāmat ke qā’im hone tak har zamāne meṅ pā’e jāte raheṅge ḥattá keh ma<u>z</u>kūrah Ḥadī<u>s</u>e mubārakah meṅ bhī un ke dāman ko lāzim thāme rakhne kī tarġhīb hai jaisā keh Kitābullāh ko lāzim thāmne ḳā ḥukm hai. Isī waj·h se woh (Ahle Baite Aṭhār) zamīn wāloṅ ke liye amān haiṅ, jab woh chale jā’eṅge to zamīn wāle bhī chale jā’eṅge (ya‘nī Qiyāmt ā jā’egī).

Abū al-Ḥasan Maġhāzilī ne Mūsá bin Qāsim ke ṭarīq se ek riwāyat kī taḳhrīj kī hai keh ‘Alī bin Ja‘far ne Ḥaẓrat Imām Ḥasan raḍiya Allāhu ‘anhu se Allāh Ta‘ālá ke

qaul [كَمِشْكٰوةٍ فِيْهَا مِصْبَاحٌ] ke muta‘alliq sawāl kiyā to Āp ne farmāyā: Mishkāṫ se murād Sayyidah Fāṭimah raḍiya Allāhu ‘anhā aur shajrah-mubārak se murād Ḥaẕrat Ibrāhīm ‘alayhi al-salām haiṅ.

[لَا شَرْقِيَّةٍ وَّلَا غَرْبِيَّةٍ] se murād nah ko’ī Yahūdī aur nah ko’ī Naṣrānī hai.

Āyat ke is ḥiṣṣah [يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيْٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ؕ نُوْرٌ عَلٰى نُوْرٍ] ke bāre meṅ farmāyā: un meṅ se ek ke ba‘d ek Imām hogā.

Aur Āyaat ke is ḥiṣṣah [يَهْدِى اللّٰهُ لِنُوْرِهٖ مَنْ يَّشَآءُ] ke bāre meṅ farmāyā hai keh Allāh jise chāhtā hai hamārī Imāmat (kī ma‘refrat) tak pahŏṅchā detā hai.

Āp kā yeh qaul: ‘مِنْهَا إِمَامٌ بَعْدَ إِمَامٍ’ is kā maṭlab yeh hai keh Dīne (Muṣṭafawī) meṅ un ke Imām hoṅge jin kī iqtedā’ kī jā’egī aur un ke dāman ko thāmnā lāzim hogā aur un kī ṭaraf (masā’il) meṅ rujū‘ kiyā jā’egā.

Is par Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī yeh Ḥadī̱s gawāhī detī hai: mere bad‘ meṅ āne wālī mirī Ummat meṅ mere Ahle Bait se ‘adl karne wāle hoṅge jo is Dīn se ġhāliyoṅ (intehā-pasandoṅ)

kī taḥrīf aur bāṭil-pasandoṅ kī man-ġhaṛat bātoṅ aur jāhiloṅ kī ta'wīlāt kī nafī kareṅge.

Ham ne pǎhlī qism meṅ ek Ḥadīs pesh kar dī hai jis kā ma'ná hai: ba'd meṅ āne wālī merī Ummat meṅ 'adl karne wāle Dīn ke is 'ilm ko ḥāṣil kareṅge jo is Dīn se ġhāliyoṅ (intehā-pasandoṅ) kī taḥrīf, bāṭil-pasandoṅ kī man-ghaṛat bātoṅ aur jāhiloṅ kī ta'wīlāt kī nafī kareṅge. Yeh ḥukm 'ām hai aur Ahle Baite Aṭhār usī kā ḥiṣṣah haiṅ.

al-Maṣādir wa-al-Marājiʿ

۱۔ القرآن الکریم۔

۲۔ ابن اثیر، ابو السعادات مبارک بن محمد بن محمد بن عبد الکریم بن عبدالواحد شیبانی جزری (٥٤٤-٦٠٦ھ/١١٤٩-١٢١٠ء)۔ النهاية في غريب الحديث والأثر۔بیروت، لبنان: المکتبہ العلمیہ، ١٣٩٩ھ/ ١٩٧٩ء۔

۳۔ احمد بن حنبل، ابو عبد الله بن محمد (١٦٤-٢٤١ھ/٧٨٠-٨٥٥ء)۔ فضائل الصحابة۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ١٤٠٣ھ/ ١٩٨٣ء۔

٤۔ احمد بن حنبل، ابو عبد الله شیبانی (١٦٤-٢٤١ھ/٧٨٠-٨٥٥ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی للطباعۃ والنشر، ١٣٩٨ھ/ ١٩٨٧ء۔

٥۔ ازہری، ابو منصور محمد بن احمد (٢٨٢-٣٧٠ھ)۔ تهذيب اللغة۔ بیروت، لبنان: المکتبہ العلمیہ، ٢٠٠١ء۔

٦۔ **بخاری**، ابوعبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (١٩٤-٢٥٦ھ/ ٨١٠- ٨٧٠ء)۔ **الصحيح**۔ بیروت، لبنان: دار ابن کثیر، الیمامہ، ١٤٠٧ھ/ ١٩٨٧ء۔

٧۔ **بزار**، ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق بصری (٢١٥-٢٩٢ھ/ ٨٣٠-٩٠٥ء)۔ **المسند (البحر الزخار)**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ علوم القرآن، ١٤٠٩ھ۔

٨۔ **بیہقی**، ابوبکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (٣٨٤-٤٥٨ھ/ ٩٩٤- ١٠٦٦ء)۔ **السنن الکبری**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ دار الباز، ١٤١٤ھ/ ١٩٩٤ء۔

٩۔ **بیہقی**، ابوبکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (٣٨٤-٤٥٨ھ/ ٩٩٤-١٠٦٦ء)۔ **شعب الإيمان**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ١٤١٠ھ/ ١٩٩٠ء۔

١٠۔ **ترمذی**، ابوعیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورہ بن موسیٰ بن ضحاک (٢٠٩-٢٧٩ھ/ ٨٢٥-٨٩٢ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار إحیاء التراث العربی۔

١١۔ **جرجانی**، عبداللہ بن عدی بن عبداللہ بن محمد (٢٧٧ / ٣٦٥ھ)۔ **الکامل في ضعفاء الرجال**. بیروت، لبنان: دار الفکر، ١٤٠٩ھ/ ١٩٨٨ء۔

١٢۔ ابن جعد، ابو الحسن علی بن جعد بن عبید ہاشمی (١٣٣-٢٣٠ھ/ ٧٥٠-٨٤٥ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: مؤسسہ نادر، ١٤١٠ھ/ ١٩٩٠ء۔

١٣۔ ابن ابی حاتم، عبد الرحمٰن بن ابی حاتم محمد بن ادریس ابو محمد الرازی تمیمی (٢٤٠-٣٢٧ھ/ ٨٥٤-٩٣٨ء)۔ تفسیر القرآن العظیم۔ سعودی عرب: مکتبہ نزار مصطفیٰ الباز، ١٤١٩ھ/ ١٩٩٩ء۔

١٤۔ حاکم، ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ بن محمد (٣٢١-٤٠٥ھ/ ٩٣٣-١٠١٤ء)۔ المستدرک علی الصحیحین۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ١٤١١ھ/ ١٩٩٠ء۔

١٥۔ ابن حبان، ابو حاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان التمیمی البستی (٢٧٠-٣٥٤ھ/ ٨٨٤-٩٦٥ء)۔ الصحیح۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ١٤١٤ھ/ ١٩٩٣ء۔

١٦۔ ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی بن محمد بن محمد بن علی بن احمد کنانی (٧٧٣-٨٥٢ھ/ ١٣٧٢-١٤٤٩ء)۔ الإصابة في تمييز الصحابة۔ بیروت، لبنان: دار الجیل، ١٤١٢ھ/ ١٩٩٢ء۔

١٧۔ ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی بن محمد بن محمد بن علی بن احمد کنانی (٧٧٣-٨٥٢ھ/ ١٣٧٢-١٤٤٩ء)۔ فتح الباري۔ لاہور، پاکستان: دار نشر

الکتب الاسلامیہ، ۱۴۰۱ھ/ ۱۹۸۱ء۔

۱۸۔ ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی بن محمد بن محمد بن علی بن احمد کنانی (۷۷۳-۸۵۲ھ/ ۱۳۷۲-۱۴۴۹ء)۔ المطالب العالیة۔ بیروت، لبنان: دار المعرفة، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۱۹۔ حسام الدین ہندی، علاء الدین علی متقی (م ۹۷۵ھ)۔ کنز العمال. بیروت، لبنان: مؤسسة الرسالہ، ۱۳۹۹ھ/ ۱۹۷۹ء۔

۲۰۔ حکیم ترمذی، ابوعبد اللہ محمد بن علی بن حسن بن بشیر (م ۳۲۰ھ)۔ نوادر الأصول في أحاديث الرسول۔ بیروت، لبنان: دار الجیل، ۱۹۹۲ء۔

۲۱۔ حمیدی، محمد بن فتوح (م ۴۸۸ھ)۔ الجمع بين الصحيحين۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ۱۴۲۳ھ/ ۲۰۰۲ء۔

۲۲۔ حمیدی، ابو بکر عبداللہ بن زبیر (۲۱۹ھ/ ۸۳۴ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ + قاہرہ، مصر: مکتبۃ المتنبی۔

۲۳۔ حلبی، علی بن برہان الدین (م ۱۰۴۴ھ)۔ إنسان العيون في سيرة الأمين المأمون. الشهير بـ"السيرة الحلبية"۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۴۰۰ھ۔

۲۴۔ حلبی، علی بن برہان الدین (م ۱۰۴۴ھ)۔ إنسان العيون في سيرة

الأمين المأمون. الشهير بـ"السيرة الحلبية"۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱٤۲۷ھ۔

۲٥۔ **خطیب بغدادی**، ابو بکر احمد بن علی بن ثابت بن احمد بن مہدی بن ثابت (۳۹۲-٤٦۳ھ/۱۰۰۲-۱۰۷۱ء)۔ تاریخ بغداد۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

۲٦۔ **خطیب بغدادی**، ابو بکر احمد بن علی بن ثابت بن احمد بن مہدی بن ثابت (۳۹۲-٤٦۳ھ/۱۰۰۲-۱۰۷۱ء)۔ الفقیه والمتفقه۔ السعودیہ: دار ابن الجوزی، ۱٤۱۲ھ۔

۲۷۔ **دارقطنی**، ابو الحسن علی بن عمر بن احمد بن مہدی بن مسعود بن نعمان (۳۰٦-۳۸٥ھ/۹۱۸-۹۹٥ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۳۸٦ھ/۱۹٦٦ء۔

۲۸۔ **دارمی**، ابو محمد عبد اللہ بن عبد الرحمٰن (۱۸۱-۲٥٥ھ/ ۷۹۷-۸٦۹ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱٤۰۷ھ۔

۲۹۔ **ابو داؤد**، سلیمان بن اشعث بن اسحاق بن بشیر بن شداد ازدی سجستانی (۲۰۲- ۲۷٥ھ/۸۱۷-۸۸۹ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱٤۱٤ھ/ ۱۹۹٤ء

۳۰۔ **دولابی**، ابو بشر محمد بن احمد بن حماد(۲۲٤-۳۱۰ھ)۔الذریة

الطاهرة۔ **النبوية**۔ الکویت: (۱٤۰۷ھ/۱۹۸٦ء)

۳۱۔ **دیلمی**، ابو شجاع شیرویہ بن شہردار بن شیرویہ الدیلمی الھمذانی (٤٤٥-۵۰۹ھ/۱۰۵۳-۱۱۱۵ء)۔ **الفردوس بمأثور الخطاب**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱٤۰٦ھ/۱۹۸٦ء۔

۳۲۔ **ذہبی**، ابو عبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان (٦۷۳-۷٤۸ھ/۱۲۷٤-۱۳٤۸ء)۔ **میزان الاعتدال في نقد الرجال**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۹۹۵ء۔

۳۳۔ **زبیدی**، ابو الفیض محمد بن محمد بن محمد بن عبد الرزاق مرتضی حسینی حنفی (۱۱٤۵-۱۲۰۵ھ/۱۷۳۲-۱۷۹۱ء)۔ **تاج العروس من جواهر القاموس**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱٤۱٤ھ/۱۹۹٤ء۔

۳٤۔ **زرندی**، جمال الدین محمد بن یوسف الحنفی المدنی (م ۷۵۰ھ)۔ **نظم دُرر السّمطَین في فضائل المصطفی والمرتضی والبتول والسّبطین**۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربي، ۱٤۲۵ھ/۲۰۰٤ء۔

۳۵۔ **زیلعی**، ابو محمد عبداللہ بن یوسف حنفی (م ۷٦۲ھ)۔ **تخریج الأحادیث والآثار**۔ الریاض: دار ابن خزیمہ، ۱٤۱٤ھ۔

۳٦۔ **سمہودی**، علی بن عبد اللہ الحسنی (۸٤٤/۹۱۱ھ)۔ **جواهر العقدین في**

فضائل الشرفين۔ بغداد، عراق: مطبعۃ العانی، ١٤٠٥ھ/ ١٩٨٤ء

٣٧۔ سیوطی، جلال الدین ابو الفضل عبد الرحمٰن بن ابی بکر بن محمد بن ابی بکر بن عثمان (٨٤٩-٩١١ھ/ ١٤٤٥-١٥٠٥ء)۔ الدر المنثور في التفسير بالمأثور۔ بیروت، لبنان: دار المعرفۃ۔

٣٨۔ ابن ابی شیبہ، ابو بکر عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ الکوفی (١٥٩-٢٣٥ھ/ ٧٧٦- ٨٤٩ء)۔ المصنف۔ ریاض، سعودی عرب: مکتبۃ الرشد، ١٤٠٩ھ۔

طبری، ابوعباس احمد بن محمد، (م٦٩٤ھ)۔ ذخائر العقبى في مناقب ذوي القربى۔ دار الکتب العصریہ۔

٣٩۔ طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (٢٦٠- ٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧١ء)۔ المعجم الأوسط۔ قاہرہ، مصر: دار الحرمین، ١٤١٥ھ۔

٤٠۔ طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (٢٦٠- ٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧٠ء)۔ المعجم الصغیر۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ١٤٠٥ھ/ ١٩٨٥ء۔

٤١۔ طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (٢٦٠- ٣٦٠ھ/ ٨٧٣-٩٧٠ء)۔ المعجم الکبیر۔ موصل، عراق: مکتبۃ العلوم

والحکم، ۱۴۰۳ھ/۱۹۸۳ء۔

۴۲۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/۸۷۳-۹۷۰ء)۔ **المعجم الکبیر**۔ قاہرہ، مصر: مکتبہ ابن تیمیہ۔

۴۳۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر لخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/۸۷۳-۹۷۰ء)۔ **مسند الشامیین**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۵ھ/۱۹۸۵ء۔

۴۴۔ **العاصمی**، عبد الملک بن حسین بن عبد الملک الشافعی المکی (م ۱۱۱۱ھ)۔ سمط النجوم العوالي في أنباء الأوائل والتوالي۔ بیروت، لبنان: دارلکتب العلمیہ، ۱۴۱۹ھ/۱۹۹۸ء۔

۴۵۔ **ابن ابی عاصم**، ابو بکر عمرو بن ابی عاصم ضحاک بن مخلد شیبانی (۲۰۶-۲۸۷ھ/۸۲۲-۹۰۰ء)۔ **السنة**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۰ھ۔

۴۶۔ **عبد بن حمید**، ابو محمد عبد بن حمید بن نصر الکسی (م ۲۴۹ھ/ ۸۶۳ء)۔ **المسند**۔ قاہرہ، مصر: مکتبۃ السنۃ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۸ء۔

۴۷۔ **عبد الرزاق**، ابو بکر بن ہمام بن نافع صنعانی (۱۲۶-۲۱۱ھ/ ۷۴۴-۸۲۶ء)۔ **المصنف**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی،

۱۴۰۳ھ۔

۴۸۔ ابن عساکر، ابو قاسم علی بن الحسن بن ہبۃ اللہ بن عبد اللہ بن حسین دمشقی الشافعی (۴۹۹-۵۷۱ھ/ ۱۱۰۵-۱۱۷۶ء)۔ تاریخ مدینة دمشق المعروف بـ: تاريخ ابن عساكر۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۹۹۵ء۔

۴۹۔ ابن عقدہ، احمد بن سعید بن عبد الرحمٰن بن ابراہیم بن زیادہ (م۳۳۳ھ)۔ كتاب الولاية۔ بیروت، لبنان: مؤسسہ آل البیت لإحیاء التراث۔

۵۰۔ فاکہی، ابو عبد اللہ محمد بن اسحاق بن عباس مکی (م ۲۷۲ھ/ ۸۸۵ء)۔ أخبار مكة في قديم الدهر وحديثه۔ بیروت، لبنان: دار خضر، ۱۴۱۴ھ۔

۵۱۔ فیروز آبادی، ابو طاہر محمد بن یعقوب بن محمد بن ابراہیم بن عمر بن ابی بکر بن احمد بن محمود (۷۲۹-۸۱۷ھ/ ۱۳۲۹-۱۴۱۴ء)۔ القاموس المحيط۔ بیروت، لبنان: المؤسسۃ العربیہ۔

۵۲۔ قاضی عیاض، ابو الفضل عیاض بن موسیٰ بن عیاض بن عمرو بن موسیٰ بن عیاض بن محمد بن موسیٰ بن عیاض یحصبی (۴۷۶-۵۴۴ھ/ ۱۰۸۳-۱۱۴۹ء)۔ الإلماع۔ قاہرہ، تونس: المکتبہ العتیقیہ، ۱۳۷۹ھ/

۱۹۷۰ء۔

۵۳۔ قزوینی، عبدالکریم بن محمد بن عبد الکریم الرافعی (م۶۲۳ھ)۔ التدوين في أخبار قزوين۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۵۴۔ ابن کثیر، ابو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر بن ضوء بن کثیر بن زرع بصروی (۷۰۱-۷۷۴ھ/ ۱۳۰۱-۱۳۷۳ء)۔ البداية والنهاية۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۹ھ/۱۹۹۸ء۔

۵۵۔ لالکائی، ابو قاسم ھبۃ اللہ بن حسن بن منصور (م ۴۱۸ھ)۔ شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة من الكتاب والسنة وإجماع الصحابة۔ الریاض، سعودی عرب، دار طیبہ، ۱۴۰۲ھ۔

۵۶۔ ابن ماجہ، ابو عبد اللہ محمد بن یزید قزوینی (۲۰۷-۲۷۵ھ/ ۸۲۴-۸۸۷ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الفکر۔

۵۷۔ مسلم، ابوالحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم بن ورد قشیری نیشاپوری (۲۰۶-۲۶۱ھ/ ۸۲۱-۸۷۵ء)۔ الصحيح۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی۔

۵۸۔ مقدسی، ابو عبد اللہ محمد بن عبد الواحد بن احمد حنبلی (۵۶۹-۶۴۳ھ/ ۱۱۷۳- ۱۲۴۵ء)۔ الأحاديث المختارة۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب:

مکتبۃ النہضۃ الحدیثۃ، ۱۴۱۰ھ/ ۱۹۹۰ء۔

۵۹۔ ملا علی قاری، نور الدین بن سلطان محمد ہروی حنفی (م ۱۰۱۴ھ/ ۱۶۰۶ء)۔ مرقاۃ المفاتیح شرح مشکوۃ المصابیح۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۲۲ھ/ ۲۰۰۱ء۔

۶۰۔ مناوی، عبدالرؤف بن تاج العارفین بن علی (۹۵۲-۱۰۳۱ھ/ ۱۵۴۵-۱۶۲۱ء)۔ التیسیر بشرح الجامع الصغیر۔ الریاض: مکتبہ الامام الشافعی، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۸ء۔

۶۱۔ مناوی، عبدالرؤف بن تاج العارفین بن علی (۹۵۲-۱۰۳۱ھ/ ۱۵۴۵-۱۶۲۱ء)۔ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر۔ مصر: مکتبہ تجاریہ کبریٰ، ۱۳۵۶ھ۔

۶۲۔ منذری، ابو محمد عبد العظیم بن عبد القوی بن عبد اللہ بن سلامہ بن سعد (۵۸۱- ۶۵۶ھ/ ۱۱۸۵- ۱۲۵۸ء)۔ الترغیب والترهیب من الحدیث الشریف۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۱۷ھ۔

۶۳۔ ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی بن احمد بن ابی قاسم بن حبقہ افریقی (۶۳۰-۷۱۱ھ/ ۱۲۳۲-۱۳۱۱ء)۔ لسان العرب۔ بیروت، لبنان: دار صادر۔

۶۴۔ نسائی، ابو عبد الرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵-۳۰۳ھ/

۸۳۰-۹۱۵ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۶ھ/۱۹۹۵ء +حلب، شام: مکتب المطبوعات الاسلامیہ، ۱۴۰۶ھ/۱۹۸۶ء۔

۶۵۔ نسائی، ابو عبدالرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵-۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ السنن الکبری۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/۱۹۹۱ء۔

۶۶۔ ابونعیم، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن اسحاق بن موسیٰ بن مہران اصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ تاریخ أصبهان۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۰ھ/۱۹۹۰ء۔

۶۷۔ ابونعیم، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن اسحاق بن موسیٰ بن مہران اصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ حلية الأولياء وطبقات الأصفياء۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۵ھ/۱۹۸۵ء۔

۶۸۔ ابونعیم، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن اسحاق بن موسیٰ بن مہران اصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ مسند الإمام أبي حنيفة۔ ریاض، سعودی عرب، مکتبۃ الکوثر، ۱۴۱۵ھ۔

۶۹۔ ہیتمی، ابو العباس احمد بن محمد بن علی ابن حجر (۹۰۹-۹۷۳ھ)۔ الصواعق المحرقة على أهل الرفض والضلال والزندقة. بیروت،

لبنان: مؤسسة الرسالة، ١٤١٧ھ/ ١٩٩٧ء۔

٧٠۔ ہیثمی، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (٧٣٥-٨٠٧ھ/ ١٣٣٥- ١٤٠٥ء)۔ **مجمع الزوائد ومنبع الفوائد۔** قاہرہ، مصر: دار الریان للتراث + بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ١٤٠٧ھ/ ١٩٨٧ء۔

٧١۔ **ابو یعلیٰ**، احمد بن علی بن مثنی بن یحییٰ بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (٢١٠-٣٠٧ھ/ ٨٢٥-٩١٩ء)۔ **المسند۔** دمشق، شام: دار المأمون للتراث، ١٤٠٤ھ/ ١٩٨٤ء۔